

ROMSICHT

een ruimere kijk op veenweide

**UITKOMSTEN
VERKENNINGSFASE UITVOERING VEENWEIDEVISIE
ALDEBOARN / DE DEELEN**

**Aldeboarn - 30 juni 2017
Gebiedscoöperatie It Lege Midden
Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn**

inhoudsopgave

Voorwoord	4
Procesverloop - Thema's	6
Conclusies in algemene zin	8
Werkgroep Kavelruil en Grondbank	12
Werkgroep Zelfregulering en Peilbeheer	14
Werkgroep Bodemvruchtbaarheid	17
Werkgroep Maasteelt	18
Werkgroep Aanvullende Verdienmodellen	19
Vervolg	26

Bijlage 1: verslagen (werkgroep)bijeenkomsten en gesprekken

Bijlage 2: over de Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn

Bijlage 3: over Gebiedscoöperatie It Lege Midden

VOORWOORD

Verrassend genoeg bleek dat de meeste boeren in Aldeboarn / De Deelen niet negatief tegenover de Veenweidevisie stonden. Reserve en enige scepsis waren er wel. Maar vooral veel vragen. Veel terechte vragen overigens. Gaat slootwaterpeilverhoging echt helpen tegen inklinking? En zo ja, hoeveel? Is dat bekend? En het verplichte drijfmest injecteren, is dat op veenweide dan niet in strijd met de wens om bodemdaling tegen te gaan? Moet de oplossing van het probleem niet eerder gezocht worden in een optelsom van maatregelen? Is dít al uitgezocht, en dat? Heeft de overheid nagedacht over compensatiemaatregelen voor inkomensverlies als gevolg van het realiseren van een 'vrijwillige plus' in de Kansrijke Gebieden, zoals bijvoorbeeld hulp bij grondaankoop en kavelruil. Want een transitie maken naar andere manieren van boeren vraagt toch om 'speelruimte' ...

Deze verkenning heeft geresulteerd in een intensief gesprek met en tussen de boeren in het gebied, waar alle mogelijke vragen en oplossingen de revue zijn gepasseerd. Waar scepsis was, kon die snel worden weggenomen door het accent te leggen op de kansen die de verkenning bood, namelijk om met elkaar een proces op gang te brengen met als inzet: een vitale toekomst van Aldeboarn / De Deelen. Wat ons betreft met een zeer positief resultaat.

Groot pluspunt was ook de unieke samenwerking tussen agrariërs (Gebiedscoöperatie It Lege Midden en Klankbordgroep Aldeboarn / De Deelen) en een burgerorganisatie, die bovendien over de nodige organiserende capaciteit beschikt (Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn). Het gesprek tussen deze twee werelden én de open houding van het Wetterskip en de projectleiding Veenweide van de Provincie, vormden een goede basis om tot positieve resultaten te komen. Mede hierdoor is het proces in Aldeboarn / De Deelen verder dan in veel andere Kansrijke Gebieden.

Toch loopt het proces om tot uitvoering van de Veenweidevisie te komen langzamer dan gedacht. Niet alleen provinciebreed, maar ook bij ons in Aldeboarn / De Deelen. Achteraf gezien hadden we eigenlijk ook niet anders kunnen verwachten, waren we misschien naïef. "Je komt nu eenmaal niet meteen van de vloer op de zolder ...", is een wijs gezegde.

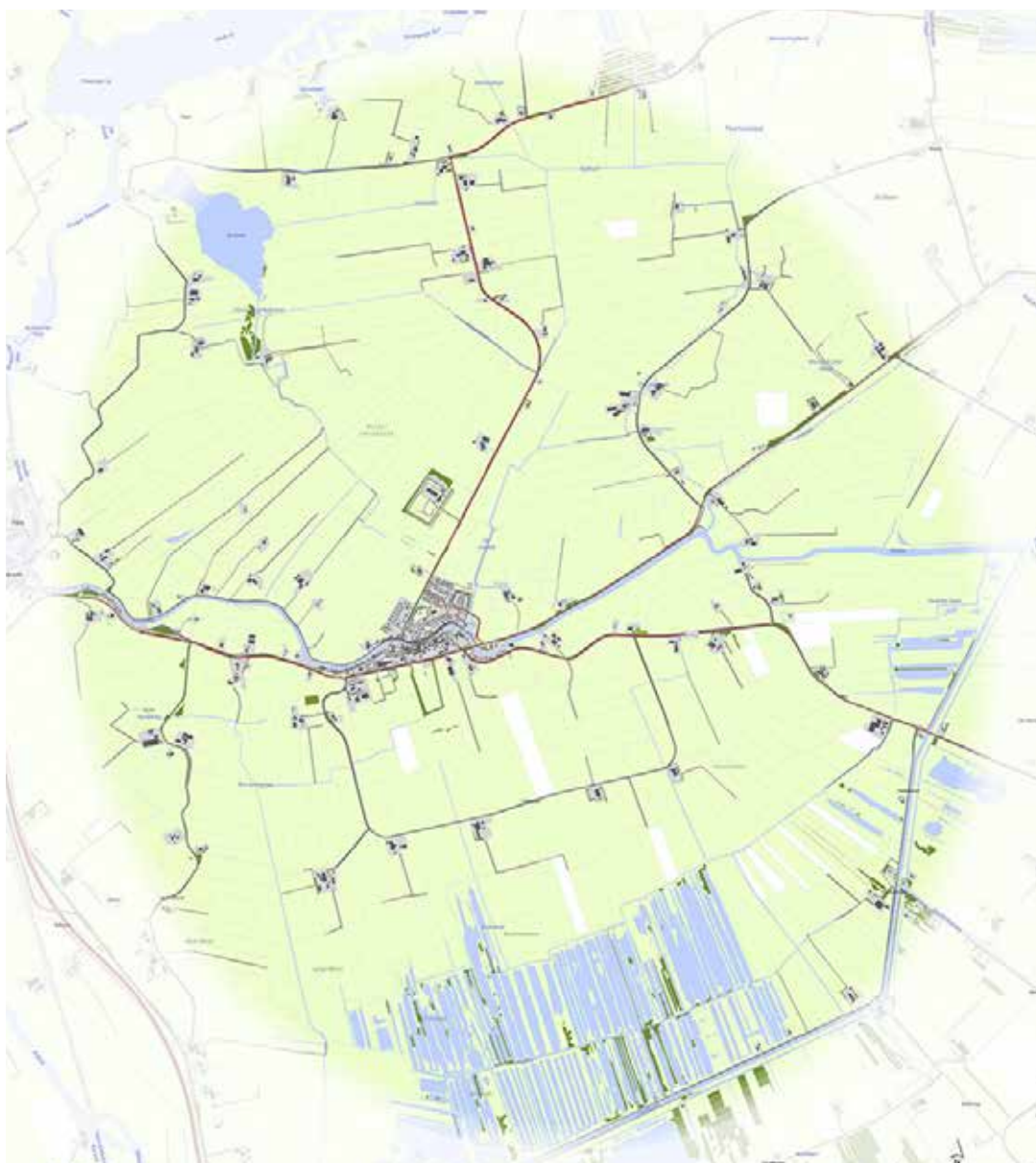
De uitvoering van de Veenweidevisie in de Kansrijke Gebieden - met als opgave om de slootwaterpeilen te verhogen en de *wens* om een 'vrijwillige plus' te realiseren waar dat volgens de regels nog niet is vereist - is natuurlijk geen directe route naar duurzamer manieren van boeren. Het is meer een indirecte weg: verhoging van de peilen leidt tot vernatting, leidt tot anders en / of extensiever boeren, wat weer resulteert in de vraag c.q. opgave: hoe kan de agrarische sector op veengrond toegroeien naar duurzaam en maatschappelijk verantwoord ondernemen met behoud van economische rentabiliteit? Een dergelijke opgave is veel breder dan de opgave van de Veenweidevisie. Breder én zinvoller, is onze mening.

Het gaat dan om een scala van onderzoeksvragen. Kunnen we *extra inkomen* genereren uit het opwekken van zonne-energie, al dan niet in relatie tot de burgers, uit bermbeheer door boeren, uit het leveren van 'ecosysteemdiensten', via een hogere opbrengst van de melk of Valuta voor Veen? Kunnen we *kosten reduceren* door verbetering van de bodembioïologie en meer natuurlijke en goedkopere manieren van bemesten en mestscheiding? Kunnen we *speelruimte creëren* door het gezamenlijk (coöperatief) aankopen en ruilen van grond etc...?

In onze verkenning hebben we ook dit soort vragen en oplossingsrichtingen, op verzoek van de boeren zelf, geïnventariseerd en (deels) onderzocht, waar wenselijk in overleg met experts en/of ervaringsdeskundigen. Dat vroeg tijd, meer tijd dan wij ons vooraf hebben gerealiseerd.

De transitie naar een toekomstgerichte, duurzame manier van boeren heeft alleen kans van slagen als het je lukt om twee soorten motivatie bij elkaar te brengen: een economisch gestuurde motivatie, waarbij het gaat om bedrijfsmatige urgenties en kansen en een ideëel gestuurde motivatie, waarin sociaal maatschappelijke en/of morele motieven de drijvende kracht zijn. Ook zo beschouwd gaat de opgave dus veel verder dan de 'water- en landbouwkundige opgave' van het verhogen van de slootwaterpeilen. De opgave waar we voor staan is veel breder en complexer dan dat. En hij beperkt zich niet alleen het op gang brengen van een 'bewustwordingsproces' onder de boeren! De agrarische sector vormt maar één schakel in het geheel. Wat te denken van de burgers, het onderwijs en de andere spelers in de agrarische sector en - last but not least - de politiek en de overheid? Wat is hun rol en taak in het geheel? Wat kunnen en moeten beleidsmakers doen om toe te kunnen werken naar een vitaal en toekomstbestendig (Fries) platteland? Wie de bal kaatst kan hem terug verwachten ...

Alle de Vries, voorzitter Gebiedscoöperatie It Lege Midden
Piet Dijkstra, voorzitter Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn
Aldeboarn, 30 juni 2017

PROCESVERLOOP EN THEMA'S

De Verkenningfase Uitvoering Veenweidevisie Aldeboarn / De Deelen is anders verlopen dan we vooraf hadden voorzien - zowel qua proces als qua vorm. Het ging daarbij vooral om fase 2 van de verkenning, de ideevormende fase. We hebben besloten om met de boeren in *themagroepen* te werken in plaats van in ontwerpessies. Als gevolg daarvan worden de ontwerpessies en de toekomstscenario's c.q. kansenkaarten die daarvan het resultaat zouden zijn, pas in een volgende procesfase georganiseerd.

Veronderstelde opzet van de verkenningfase Aldeboarn / De Deelen

Na fase 1 – de inventarisatiefase – zouden we overgaan tot een ideevormende fase.
Citaat uit onze aanvraag:

Subfase 2: Ideevorming – wat?

Om niet het gevaar te lopen dat je in algemene theorieën, concepten, uitgangspunten blijft steken, is het nodig om de opties en kansen die naar boven zijn gekomen tijdens de inventarisatie, verder te bestuderen en doordenken door zo specifiek mogelijk te worden. Alleen dan komen de 'snags' aan het licht, maar ook onverwachte kansen. Alleen zo kun je boeren en burgers in het gebied laten zien wat uitvoering van de Veenweidevisie voor hen zou kunnen betekenen en opleveren.

Subfase 2: Ideevorming – hoe?

Door middel van een drietal ontwerpessies (schetsschuit) worden de opties en kansen verkend, onder leiding van een professional i.s.m. vertegenwoordigers van boeren, bevolking, stake-holders en experts (inhoudelijk en ruimtelijk). Resultaat is: een of meerdere gebiedsspecifieke toekomstscenario's en/of kansenkaarten.

Fase 3 was de fase van rapportage incl. een voorstel voor het vervolgproces.

Daadwerkelijke opzet van de verkenningsfase Aldeboarn / De Deelen

Fase 1 is uitgevoerd en afgerond zoals voorgenomen.

Gedurende de bijeenkomsten met de agrariërs bleek dat we wat betreft de voorgenomen vorm van fase 2 te hard van stapel zouden lopen. Ontwerpessies veronderstellen dat je behoorlijk specifiek, gebogen over kaarten, mogelijke toekomstscenario's met elkaar gaat bedenken. Doe je dat voordat je met elkaar hebt kunnen verkennen wáár de knelpunten en kansen liggen, dan kan dat een averechts effect hebben op het proces dat je op gang wilt brengen. En dat zou zonde zijn aangezien in fase 1 bleek dat de boeren onverwacht positief stonden tegenover de verkenning. Het gros van de boeren herkent en erkent het probleem van de bodemdaling en de negatieve gevolgen daarvan. Maar nog meer dat het zinvol is om na te denken over duurzaam boeren op veenweide, nu en in de toekomst.

De boeren gaven aan dat ze in kleine werkgroepen met het vraagstuk bezig wilden gaan en dus was er alle reden om de vorm van fase 2 te veranderen, ondanks het feit dat dat zou betekenen dat je binnen het tijdsbestek november 2016- juli 2017 minder ver zou komen dan gedacht. Je kunt beter positief en met een open vizier met elkaar aan de slag gaan, dan toekomstscenario's ontwikkelen waarin zich uiteindelijk maar heel weinig mensen kunnen herkennen.

Werkgroepen: op basis van 5 thema's kennis vergaren en onderzoeksvragen inventariseren

In de inventariserende bijeenkomsten in fase 1 hebben de boeren 5 thema's naar voren gebracht waar het volgens hen om ging als je nadenkt over het tegengaan van veenoxidatie en toekomstbestendig boeren (op veen). Het ging daarbij om kennisvragen én vragen over het instrumentarium (de 'speelruimte') dat nodig is om die transitie op termijn mogelijk te kunnen maken.

De 5 thema's zijn:

- Kavelruil en Grondbank
- Zelfregulering en Peilbeheer
- Bodemvruchtbaarheid - zodebemesting en alternatieve manieren van bemesten
- Maisteelt - niet kerende grondbewerking
- Aanvullende / Alternatieve verdienmodellen

O.l.v. een 'trekker' vanuit It Lege Midden, de Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn en de lokale klankbordgroep - waarin vertegenwoordigers zitten van de diverse landbouworganisaties - zijn boeren die daar interesse in hadden in kleine themagroepen aan het werk gegaan. 28 juni 2017 zijn de bevindingen van deze werkgroepen gedeeld met de algemene groep van boeren en ter bespreking en goedkeuring voorgelegd.

Oorspronkelijk wilden wij in fase 2 ook de burgers van Aldeboarn e.o. al bij het proces betrekken. Gezien het andere, veel arbeidsintensiever én tijdrovender verloop van fase 2 hebben wij besloten hen pas in het vervolg bij het proces te betrekken en de verkenning met de boeren prioriteit te geven. Tenslotte grijpt de uitvoering van de Veenweidevisie en de transitie naar een meer toekomstbestendig platteland direct in hun bedrijfsvoering en dagelijks leven in.

De rapportage van de verkenning, inclusief een beknopt voorstel voor het vervolgproces is volgens planning op 30 juni 2017 afgerond.

CONCLUSIES IN ALGEMENE ZIN

De lange termijn doelen van ons project in Aldeboarn / De Deelen

1. Veenoxidatie zoveel mogelijk tegengaan, met behoud / verbetering van het inkomensniveau van de boeren.
2. Het behouden / verbeteren van het toekomstperspectief van de agrarische sector
3. Het behouden / verbeteren van het toekomstperspectief van de toeristisch / recreatieve sector
4. Het behouden / verbeteren van het woon en leefklimaat
5. Het behouden / verbeteren van de kwaliteit van landschap en natuur

Door intensieve samenwerking tussen boeren, burgers, overheid en andere stakeholders in het gebied, in een lange termijn gebiedsproces, moet het mogelijk zijn om deze doelen te bereiken.

Onze visie op de opgave van de Veenweidevisie

1. **geen opgave voor boeren alleen en geen losstaande opgave. De Veenweidevisie maakt deel uit van een complex van opgaves waar we op dit moment als *maatschappij* voor staan.**

De opgave om de veenoxidatie zoveel mogelijk te voorkomen, zien wij niet als een 'boerenopgave' maar als een maatschappelijke opgave. Als één van de maatschappelijke opgaves die provincie (en rijk) hebben geformuleerd m.b.t. een vitale en duurzame toekomst. Denk aan de Energietransitie, aan Natuurinclusieve Landbouw, Waterberging, de Kaderrichtlijn Water ... en de opgave om antwoorden te vinden / proactief te reageren op een leeglopend en vergrijzend platteland. Voor een plattelandsprovincie zoals Friesland van vitaal belang.

2. **het remmen van veenoxidatie is een complex (landbouwkundig) vraagstuk dat niet met één 'antwoord' - slotwaterpeilverhoging - is op te lossen. Het antwoord ligt in een optelsom van maatregelen.**

Het tegengaan van veenoxidatie blijkt een complex vraagstuk. Een optelsom van factoren draagt bij aan de oxidatie. Niet alleen een lage grondwaterstand, maar ook de kerende grondbewerking bij de maisteelt, de verplichte! zodebemesting én bemesting met kunstmest etc.. Het ligt dus voor de hand om de 'oplossing' van het probleem niet te zoeken in één maatregel, zoals het verhogen van de slotwaterpeilen - en daarmee het grondwaterpeil, maar in een optelsom van maatregelen.

Wil je de opgave van de Veenweidevisie - en andere maatschappelijke opgaves - realiseren, dan red je het niet alleen met regels en / of bewustzijnsverandering. Om het veranderingsproces in beweging te brengen en houden is meer nodig.

Zorg ervoor dat de agrarische sector toe kan groeien naar een (landbouwkundig) aangepaste bedrijfsvoering.

Het toepassen van de verschillende voorzorgsmaatregelen om veenoxidatie te voorkomen, impliceert een aanpassing van de bedrijfsvoering. Vermindering van het gebruik van kunstmest en/of het verhogen van de slotwaterpeilen b.v. heeft landbouwtechnische én economisch gevolgen. Maar ook de houdbaarheid van sommige regelgeving is in het geding: als zodebemesting veenoxidatie bevordert is het vreemd om de agrariër die op veen boert daartoe te verplichten. Al dit soort zaken vragen om ruimte en tijd, wil je een (landbouwtechnische) transitie realiseren. We hebben het hier over de lange termijn!

Bied ruimte voor (landbouwkundig) onderzoek en praktijkproeven.

Uitvoering van de Veenweidevisie - en andere maatschappelijke opgaves - vraagt om onderzoek: wat zijn de effecten van nieuwe manieren van doen qua oxidatie, milieu, bedrijfseconomie, regelgeving etc.. Is het landbouwtechnisch gezien, maar ook qua draagvlak misschien beter om het slootwaterpeil - daar waar het kan - stapsgewijs omhoog te brengen? En stel dat waterpeilverhoging bij een boer grote nadelige gevolgen heeft, omdat zijn land uitermate laag ligt, misschien bereik je toch het gewenste remmende effect als je hem ondersteunt om andere maatregelen te treffen die oxidatie tegengaan? En welke maatregel is in een dergelijke situatie dan het meest geschikt?

Stimuleer

Als je onderkent dat het tegengaan van veenoxidatie geen boerenopgave is maar één van de maatschappelijke opgaves waar we momenteel voor staan, als je onderkent dat het toegroeien naar een andere agrarische bedrijfsvoering een complexe landbouwtechnische opgave is met financiële consequenties - die bovendien niet van vandaag op morgen is gerealiseerd - dan realiseer je je dat 'de maatschappij' de boeren de ruimte moet bieden om de gewenste transitie te kunnen realiseren. Wie zijn huis moet gaan verbouwen, kan niet zonder gereedschap. En wie bouwt aan het 'maatschappelijke huis' mag daarvoor in ruil gereedschap terug verwachten. 'Voor wat hoort wat'.

Bied een rijk gevarieerde gereedschapskist aan

Omdat geen situatie hetzelfde is - en ook geen boer - is het belangrijk om te zorgen voor een rijk gevulde gereedschapskist. Denk aan compensatieregelingen voor opgelopen schade in de vorm van grond of geld; aan (niet al te krappe) vergoedingen voor het leveren van ecosysteemdiensten door boeren; aan stimulerende maatregelen voor de aanschaf van zonnepanelen of windenergie van kleine molens - voor de boeren kostenbesparing en/of i.s.m. burgers een extra verdienmodel; aan saneringsregelingen (asbest en/of sloop) voor leegkomende agrarische bedrijven; aan nieuwe ruimere rood en groen regelingen en verplaatsbare rechten voor stoppende boeren; aan prikkels voor boeren die voorop durven lopen en de transitie daardoor een 'boost' geven (boeren leren van boeren) etc..

Faciliteer een gemeenschappelijk (gebieds)proces

Als een bedrijf, met het oog op de toekomst, een nieuw product wil gaan ontwikkelen en produceren dan moet de bedrijfsvoering ervoor zorgen dat er een proces op gang komt waardoor die ambitie gerealiseerd kan worden. Zeggen tegen de afzonderlijke afdelingen: "dit is wat ons voor ogen staat, ga maar aan de slag en we zijn benieuwd wanneer jullie zover zijn" volstaat niet. Iedereen weet dat er dan weinig tot niets van de ambities terecht komt. Het realiseren van een nieuw product vraagt om sturing, coördinatie, voorinvesteringen en (creatieve) samenwerking. Hetzelfde geldt voor de (maatschappelijke) opgaves waar de agrarische sector voor staat. Deze kunnen niet door afzonderlijke agrarische bedrijven gerealiseerd worden en ook niet los van andere maatschappelijke ontwikkelingen en sectoren (de afzonderlijke afdelingen in het bedrijf). Verandering tot stand brengen kan niet zonder (de vormgeving van) het proces dat tot die verandering moet leiden. Het organiseren van lange termijn gebiedsontwikkelingsprocessen - b.v. in Aldeboarn / De Deelen - waarin naast de overheid ook andere partijen betrokken zijn, is onvermijdelijk.

Inspireer

Aan sommige van de bovenstaande voorwaarden wordt momenteel hard gewerkt. Er lopen meerdere pilots in Friesland waarin nieuwe technieken en methodes worden onderzocht. Er wordt kennis uitgewisseld en verkend of de provincie misschien een rol zou moeten en kunnen spelen op het gebied van mobiele grond. Maar een overall visie op hoe we een transitie van het Friese platteland nou voor elkaar kunnen krijgen en hoe de toekomst die ons voor ogen staat er nou uitziet, is er nog niet.

Maar de opgave waar we met z'n allen voor staan kan niet zonder visie en lef. Waarom doen we dit? Wat willen we bereiken? Een antwoord als: "veenoxidatie verminderen" is dan niet het antwoord wat we bedoelen. Het is in ieder geval niet het antwoord waar de boeren op 'aanslaan'. Logisch ook. Veenoxidatie verminderen omdat het een probleem is stimuleert niet. Er moet een nieuwe, prikkelende toekomst in het verschiet liggen en die ontbreekt momenteel nog.

Om de opgave / transitie te realiseren is niet alleen durf en visie nodig van de boeren, maar ook van de burgers, de overheid en de andere spelers in de agrarische sector. Om in de vergelijking te blijven van het bedrijf dat een nieuw product op de markt wil zetten: er is een opvatting dat de meest succesvolle bedrijven die bedrijven zijn die werken vanuit een intrinsieke motivatie, die weten waaróm ze doen wat ze doen en die mensen (hun werknemers én consumenten) kunnen meenemen in deze overtuiging. Mensen willen geïnspireerd worden, willen weten wat ze voortdrijft. Dat is stap één op weg naar verandering. Hoe je het doel bereikt en wat je uiteindelijk precies bereikt is weliswaar zeer belangrijk, maar niet de drijvende kracht.

Via de Verkenning die we in het kader van de Uitvoering van de Veenweidevisie gedaan hebben in Aldeboarn / de Deelen is het gelukt om een deel van de boeren te inspireren om met ons mee te denken en doen. Hopelijk lukt het om ook u te inspireren en gezamenlijk een proces op gang te brengen dat niet alleen Aldeboarn / de Deelen naar een vitale en duurzame toekomst voert, maar ook het Friese platteland in z'n algemeenheid.

Pilot onderwaterdrainage in Aldeboarn. Is verhogen van het waterpeil mogelijk door combinatie met onderwaterdrainage?

Iets om over na te denken? De oprichting van een Veenweide Fonds ...

Een van de experts die wij in het kader van de verkenning hebben gesproken opperde het idee van de oprichting van een Veenweide Fonds of Trust: diverse partijen storten geld in een fonds dat de (financiële) basis vormt om een 'boost' te geven aan het remmen van verdergaande veenoxidatie. Uit dat fonds zou volgens hem in een keer de afwaardering van de grond gefinancierd kunnen worden. Dat geeft de boer vooral duidelijkheid - en de basis om een nieuw businessmodel op te baseren. Of grondafwaardering de beste 'oplossing' is, is een vraag van nader orde, maar het idee is interessant en dus verder onderzoek waard.

De expert in kwestie noemde het voorbeeld van mijnen die in derde wereldlanden worden geëxploiteerd door particuliere bedrijven. Deze bedrijven zijn - na volledige exploitatie van de mijn - verplicht om bij te dragen aan de compensatie / oplossing van de milieu en andere schade die het gevolg is van de exploitatie van de mijn. In de praktijk kwam het er vaak op neer dat de bedrijven er tegen die tijd voor zorgden dat ze 'failliet' waren waardoor ze niet meer voor de schade hoefden op te draaien. Dit probleem is opgelost door te eisen dat dergelijke bedrijven, tijdens de exploitatieperiode, jaarlijks een bepaald bedrag afdragen aan een soort 'verzekering': een pot die voor geen ander doel gebruikt kan worden dan schadeherstel na sluiting van de mijn.

De parallel met Veenweide dringt zich op: door veengrond te gebruiken zoals we doen, exploiteren wij mensen (niet de boeren!) de grond op een manier die nadelig is / schade oplevert. De (maatschappelijke / financiële) kosten van deze manier van doen zijn op de lange termijn aanzienlijk en voor een deel schuiven we de zorgen en kosten nog maar voor ons uit. Door de oprichting van een Veenweidefonds haal je de kosten naar voren. Je stopt het geld in een pot en gebruikt dat geld om 'overexploitatie' zoveel mogelijk te voorkomen. Het is belangrijk om breder te kijken naar financiële instrumenten en naar partijen die borg zouden willen staan voor een eerste financiering.

WERKGROEP KAVELRUIL EN GRONDBANK

Uitgangsvragen

Kan kavelruil iets opleveren voor structuurverbetering van de landbouw?

Denk aan kavelruil i.v.m.

- het creëren van meer voor de hand liggende peilvakken en /of extensivering als gevolg van uitvoering van de Veenweidevisie en een al dan niet 'vrijwillige plus'
- agrarisch weidevogelbeheer
- waterberging, natuurvriendelijke oevers (Kaderrichtlijn Water) etc.
- het 'binnen het gebied houden' van grond die vrijkomt door stoppers

Levert een Grondbank de nodige plus op om kavelruil mogelijk te maken? Denk aan de inzet van een grondbank

- om te voorkomen dat partijen van buiten het gebied grond opkopen van 'stoppers'
- als middel om eventuele nadelige gevolgen van peilverhoging te compenseren

Aan de werkgroep, o.l.v. Piet Dijkstra, voorzitter van Stichting de Nije Boarn deden 8 boeren mee: Jelle Jan Huitema, Harmen van der Bij, Karst Breeuwsma, Hilbrand Bouma, Hans Romkema, Jolle van der Kriek, Gerrit Brak en Foppe Hemminga.

Er zijn drie werkgroepbijeenkomsten geweest waarvan de laatste met Tjerk Hof en Henk Vrijhof. Hof en Vrijhof zijn bezig met het opzetten van de Groene Grond Coöperatie (GGC) - zie bijlage. Voorafgaand aan de laatste bijeenkomst is er een oriënterend gesprek gevoerd met Hof en Vrijhof over het waarom van de vorm en opzet van deze coöperatie in oprichting.

CONCLUSIES

Mobiele grond

Mobiele grond is onontbeerlijk om maatschappelijke doelen (MVO doelen) inclusief de doelen van de Veenweidevisie, te realiseren - zeker waar het gaat om de zogenaamde 'vrijwillige plus' in het Kansrijke Gebieden. Uit de gesprekken met de boeren blijkt dat extra verhoging van het grondwaterpeil zonder dat dat verplicht is - logischerwijs - alleen gaat gebeuren als de boeren dat zinvol vinden, ideëel of materieel. Er moet een duidelijk beeld zijn waarom ze dat zouden doen. Dat beeld ontbreekt momenteel nog. Verder bleek dat de boeren over het algemeen liever met grond gecompenseerd worden dan met geld.

Wat betreft het realiseren van de doelen van de Veenweidevisie in Aldeboarn / De Deelen kan mobiele grond worden ingezet voor het

- compenseren van schade die ontstaat als gevolg van verhoging van het slootwaterpeil in gebieden met een kleidek op veen. Het gaat hier uiteraard om schade die de agrariër niet aan te rekenen valt
- scheppen van ruimte / stimuleren van extensivering en verhoging van het slootwaterpeil in gebieden waar GEEN opgave ligt van provincie en Wetterskip.

Wat betreft het realiseren van algemene MVO doelen zoals agrarisch weidevogelbeheer, waterberging, Kaderrichtlijn Water, Natuurinclusieve Landbouw, recreatieve en toeristische voorzieningen etc.. is mobiele grond dus een belangrijk 'smeermiddel'. Mobiele grond stimuleert extensivering en schept ruimte voor structuurverbetering van de landbouw en andere manieren van doen.

NB: de boeren wijzen erop dat ook de verpachters van de grond akkoord zullen moeten gaan met een ander, extensiever gebruik van de grond. Vernatting, waterberging etc.. kunnen tot waardeverlies van de grond leiden en daar zitten verpachters (beleggers) niet op te wachten.

Groene Grond Coöperatie (GGC)

Oprichting van de Groene Grond Coöperatie vinden wij zeer zinvol. De boeren in Aldeboarn / De Deelen staan er positief tegenover om gebruik te maken van de Coöperatie.

Revolving Fund

Oprichting van een Revolving Fund kan voorkomen dat de risico's van kavelruil uitsluitend door de boeren zelf gedragen wordt. Risico's zoals proceskosten, reststukjes grond, verlies door afwaardering van de grond, overbrugging in geval de aangekochte grond nog geen weidevogelbestemming heeft, risico's i.v.m. waardeverlies van leegkomende woningen en agrarische bedrijfsgebouwen etc. De oprichting van een Revolving Fund door de provincie en andere partijen (?) om risico's zoals hierboven te dekken, vinden wij een must. De realisering van maatschappelijke doelen kan niet afgewenteld worden op particuliere ondernemers.

NOG TE ONDERZOEKEN / DOEN

Veenweide Fonds

Wij moeten nog kennis inwinnen van (financiële) experts over het idee van een Veenweide Fonds, e.e.a. om een impuls te geven aan het remmen van veenoxidatie en transitie van de landbouw.

Grondbank

Wij hebben in deze verkenning nog niet onderzocht wat de voor en nadelen van een (provinciale) Grondbank zijn, hoe een dergelijke Grondbank zou moeten functioneren, hoe je bepaalt waar het zinvol zou zijn om gronden aan te kopen etc..

Revolving Fund

Is de provincie bereid een Revolving Fund op te richten? En zijn er andere partijen/financiers denkbaar naast de provincie zoals b.v. de Rabobank, a.s.r., Janssen Stichting, Natuurorganisaties?

Groene Grond Coöperaties

Is het zinvol om voor heel Friesland Groene Grond Coöperaties op te richten?

Erfpachtvoorzieningen

Niet alle boeren zijn in staat om gronden en/of bedrijven te kopen. Dus is het nuttig om onderzoek te doen naar aantrekkelijke erfpachtvoorzieningen voor de nodige 'bewegingsruimte'.

Stoppers en Leegkomende Agrarische Bedrijven

Aangezien de verwachting is dat vacante gronden nog wel verkocht zullen worden maar leegkomende bedrijfsgebouwen steeds moeilijker, is onderzoek nodig naar instrumenten om potentiële stoppers te helpen en leegstand en verpaupering zoveel mogelijk te voorkomen. Denk aan onderzoek naar de bestemmingswijziging van leegkomende agrarische bedrijven en naar nieuwe rood + MVO combinaties (zie ook werkgroep Aanvullende Verdienmodellen), naar saneringsregelingen, verplaatsbare rechten voor stoppers etc..

Alle onderzoeken c.q. regelingen moeten gericht zijn op de vraag: hoe kunnen we de remming van veenoxidatie én realisering van MVO doelen in zijn algemeenheid stimuleren en realiseren. Basis is het 'voor wat hoort wat' principe.

WERKGROEP ZELFREGULERING EN PEILBEHEER

Uitgangsvragen

- Is het zinvol een paar pilots m.b.t. zelfregulering te draaien? Er zijn namelijk meerdere redenen die pleiten voor zelfregulering. Wanneer het peil bij de ene boer goed is, kan het bij de andere misschien nog wel wat omhoog. Naarmate de peilen meer fluctueren en/of hoger worden, wil de boer - om problemen te voorkomen - de regie meer zelf in handen houden.
- Hoe groot zou een pilotgebied moeten zijn? Door te opereren in kleinere gebiedjes (200-300 hectare) kun je waarschijnlijk een betere pilot ontwikkelen en vergroot je de kans van slagen.
- Hoe verhoudt de oxidatiesnelheid van het veen zich tot de hoogte van het slootwaterpeil? Anders gezegd: hoe beperk je verlaging van het grondwaterpeil?
- Wanneer gaat zomerpeil in en wanneer winterpeil?
- Wanneer precies val je onder de nieuwe regels van de Veenweidevisie? Binnen elk peilvak bestaan namelijk hoogteverschillen en één peilvak bestaat bovendien uit verschillende grondsoorten: klei, klei op veen, veen, overgangsgebieden van het een naar het ander ... We hebben goede kaarten nodig! En misschien is het nodig om nog veel fijnmaziger te bepalen op wat voor grondsoort(en) er geboerd wordt.
- Is het slim om de huidige loop van de tochtsloot onder de loep te nemen? Als elke boer met zijn peilvak zou aflopen op de tochtsloot, beperk je het aantal trappen.

Aan de werkgroep, o.l.v. Foppe Hemminga, deden in totaal 20 boeren mee: Jasper Hofstra, Eric Sonneveld, Jolle van der Krieke, Sietse de Jong, Johannes Dijkstra, Gerrit Brak, Berend Mulder, Ate van der Meer, Lolke de Vries, Anthony Brak, Ate en Sjoukje Oosterhof, Jacob Porsius, Jildert Monkelbaan, Karst Breeuwsma, Catrinus Veninga, Feikje en Pieter Nijdam, Jan Peenstra, Remco Yntema. Wat betreft het Wetterskip waren vertegenwoordigd Johanna Miedema, Sikke Veenema, Wiebe Terwisscha en Theunis Osinga.

Er zijn vier werkgroepbijeenkomsten geweest. Naast de boeren die zich hadden inschreven voor deze werkgroep zijn er burens van deze boeren uitgenodigd om te onderzoeken of deze groep misschien geïnteresseerd zou zijn om mee te doen aan een pilot zelfregulering. In gesprek met het Wetterskip ontstond het idee om te onderzoeken of er een pilot gedaan zou kunnen worden in één peilvak, ten westen van De Deelen. Voor de vierde bijeenkomst zijn alle boeren uit dit peilvak uitgenodigd.

CONCLUSIES

Peilverhoging

De boeren verwachten dat peilverhoging hier en daar voor problemen van verschillende aard gaat zorgen: land dat onder water komt te staan, land dat zo nat wordt dat de nodige draagkracht verloren gaat, inkomstenderving door verminderde grasopbrengst, meer ganzen aan de randen langs de sloot, greppelbuizen en drainage waar in geïnvesteerd is die onder water komt te staan etc..

Daarnaast heerst het gevoel dat de 'oplossing' van een complex *maatschappelijk* probleem door de nadruk op peilverhoging te eenzijdig op het bord van de boeren komt te liggen. Begrijpelijk zodra je bedenkt dat het zicht op een rendabel bedrijfsmodel - met hogere peilen én andere maatregelen die veenoxidatie remmen - op dit moment nog ontbreekt. Daarbij ligt de ruilverkaveling, waarbij de peilen juist omlaag gingen om rendabel boeren te bevorderen, nog vers in het geheugen.

14 Niemand gooit zijn manier van doen en leven makkelijk even om.

Gebogen over de grondsoortenkaart - in paars kleiafzettingen van een oude zijarm van de Boarn

Een maatschappelijk probleem als de veenoxidatie moet als *maatschappij* opgelost worden. M.a.w. boeren moeten geholpen worden om de overgang te kunnen maken naar een toekomstbestendige manier van boeren op veen. En dan gaat het om meer dan om boeren met hogere slootwaterpeilen.

Vrijwillige Plus

De boeren zijn niet bereid om het slootwaterpeil op vrijwillige basis te verhogen (de zgn. vrijwillige plus) omdat hun bedrijf in een 'Kansrijk gebied' ligt. Begrijpelijk zodra je bedenkt dat de positieve prikkel *waarom* je dat zou doen op dit moment nog ontbreekt. Er is nog geen beleid - qua stimuleringsmaatregelen en/of compensatie - dat daartoe uitnodigt. Het is nu zelfs nog nadelig: een boer die aan weidevogelbeheer doet en daarom het waterpeil verhoogt, wordt gecompenseerd. Dat geldt (nog) niet voor de boer die vrijwillig zijn waterpeil verhoogt. Daarbij: bij de weidevogelboer mag het peil na 1 juli omlaag. Een boer die zijn waterpeil verhoogt in het kader van de veenweideopgave moet een hoog peil houden tot september!

Zelfregulering

De boeren zijn van mening dat er alleen sprake kan zijn van zelfregulering als het gaat om een klein gebied. Dat heeft twee redenen: zelfs in een klein gebied is vaak al sprake van grote onderlinge verschillen - qua grondsoort, hoogte, positie t.o.v. het gemaal etc. - wat betekent dat boeren al snel tegengestelde belangen hebben. Daarnaast verschillen individuele boeren van inzicht en dat kan tot verschil van mening leiden.

Pilot(s)

Wat betreft geschikte pilotgebieden is de mening dat zelfregulering in weidevogelgebieden en / of aangrenzend aan natuur / retentiegebieden interessant kunnen zijn richting landbouw én natuur. Het idee is dat een (groep) boer(en) die zelf het waterpeil kan reguleren eerder geneigd zal zijn tot een hoger peil.

In Aldeboarn / De Deelen zijn 14 bedrijven bereid gevonden om - in het kader van deze verkenning en i.s.m. het Wetterskip - te onderzoeken of ze in een relatief groot peilvak een pilot zouden willen doen. Het gaat om een gebied ten westen van Natura 2000 gebied De Deelen.

Basis van de pilot is dat

- het peil niet in een keer omhoog gaat naar het slootwaterpeil dat vanuit de Veenweidevisie vereist is, maar stapsgewijs. Insteek is om schade zoveel mogelijk te voorkomen.
- het een grondwaterpeil gestuurde pilot is: de hoogte van het grondwaterpeil is bepalend voor het verhogen / verlagen van het slootwaterpeil. Om het grondwaterpeil te kunnen meten zullen peilbuizen geplaatst moeten worden.

Waar mogelijk peilen stapsgewijs omhoog

Basisidee van bovengenoemde pilot is om de slootwaterpeilen niet in een keer te verhogen maar stapsgewijs. Vraag is of dat een manier van doen is die ook in andere gebieden - daar waar het kan - toegepast zou kunnen worden. Het voorkomt het ontstaan van schade en kan het draagvlak onder de boeren vergroten. Er wordt immers meer gestart vanuit hun belangen.

NOG TE ONDERZOEKEN / DOEN

Pilot Zelfregulering in ALDEBOARN / DE DEELEN

Voordat er besloten kan worden tot het doen van bovengenoemde pilot moet:

- in kaart gebracht worden waar de knelpunten liggen, ondermeer door de situatie in het veld in ogeschouw te nemen
- de inventarisatie van knelpunten besproken worden: wat betekent dit voor opzet en vorm van de pilot c.q. hoe denken we deze knelpunten te ondervangen
- op basis van de uitkomsten bepaald worden of partijen een pilot willen doen en zo ja, onder welke afspraken en voorwaarden.

Denk aan afspraken zoals:

- wat de pilot inhoudt / wat er onderzocht wordt
- of er nulmetingen noodzakelijk zijn en zo ja welke en hoe deze te meten
- de duur van de pilot
- hoeveel cm het peil stapsgewijs verhoogd wordt
- wie bepaalt wanneer er sprake is van schade
- hoe eventuele schade gecompenseerd wordt: geld, grond, vergoeding onderwaterdrainage etc.
- hoe frequent de groep bij elkaar komt
- wie de bijeenkomsten / het proces organiseert / begeleidt
- wat er gebeurt in geval van geschillen etc..

Komt er na deze voorbereidende fase een JA, dan kunnen peilbuizen worden geplaatst en worden begonnen met de stapsgewijze verhoging van het peil etc..

Misschien zijn uiteindelijk ook andere boeren - als er stimulerende maatregelen voorhanden zijn! - bereid een kleine 'vrijwillige plus' pilot te doen op pure veengrond.

WERKGROEP BODEMVRUCHTBAARHEID

Uitgangsvragen

Er is meer kennis nodig – specifiek gericht op veengrond - wat betreft verbetering van de bodembioïologie / bodemkwaliteit.

- Leidt meer bemesting met stikstof en bekalking tot meer verbranding / oxidatie?
- De afremming van de oxidatie betekent dat er minder mineralisatie plaatsvindt. Dat betekent dat er minder voedingsstoffen vrijkomen. Is dit alleen te ondervangen door toevoeging van extra mest of kunstmest? Of zijn er nog meer wegen die naar Rome leiden?
- Wat zijn de voor en nadelen van fermenteren en composteren?
- Zodebemesting is nadelig voor veen. Er ontstaan scheuren door insnijding, waardoor veen in aanraking komt met zuurstof en sneller oxideert. Het lijkt dus logisch om zodebemesting op veen ook in het vraagstuk te betrekken. Bovendien neemt door zodebemesting de onkruiddruk toe. Is ontheffing van zodebemesting voor veen wenselijk?

Voor de werkgroep, o.l.v. Jitze Peenstra, hadden zich 6 boeren aangemeld: Jan de Boer, Jacob Porsius, Henk Volbeda, Catrinus Veninga, Ate Oosterhof en Dirk de Vries. In de eerste werkgroepbijeenkomst waren, waarschijnlijk vanwege het ongunstige tijdstip, alleen de laatste twee boeren aanwezig.

Daarnaast is er een informatiebijeenkomst over Bodemvruchtbaarheid georganiseerd voor alle boeren uit het gebied. Spreker was René Jochems, bodemkundige van bureau GroeiBalans. Op deze bijeenkomst waren ook boeren aanwezig uit Veenweidegebied Koufurderrige en Klaas Kooistra - als adviseur betrokken bij proeven onderwaterdrainage.

CONCLUSIES

Er is een klein beginnetje gemaakt met onderzoek naar de vraag wat de belangrijkste factoren zijn - de do's en don'ts - als het gaat om bodemvruchtbaarheid en veenoxidatie. De komende maand vindt er nog een gesprek plaats met deskundigen op verschillende gebieden (bodemvruchtbaarheid, hydrologie en waterhuishouding).

Het is al wel duidelijk dat een verbeterde bodembioïologie / bodemvruchtheid bijdraagt aan het tegengaan van veenoxidatie. Bovendien betekent een verhoogde bodemvruchtbaarheid tot hogere (gewas)opbrengst, tot kostenbesparing en een betere gezondheid van de koe. Reden te over dus om hierover met en voor de boeren in het gebied meer kennis te vergaren.

NOG TE ONDERZOEKEN / DOEN

Wij willen meer specialistische kennis inhuren op het vlak van bodembioïologie en onderzoeken of (een van de) boeren in Aldeboarn / De Deelen bereid is een pilot te doen in relatie tot de vraag: hoe verhouden veenoxidatie en de verbetering van de bodembioïologie zich tot elkaar. Bij een van de boeren in Aldeboarn / De Deelen komt een profielkuil om een samenhangend beeld te krijgen van de eigenschappen en aspecten van de bodem - een veel beter beeld dan bij regulier bodemonderzoek.

Onderzoek naar het verbeteren van de bodembioïologie heeft natuurlijk een breder doel dan de uitvoering van de Veenweidevisie. Dergelijk onderzoek is ook van belang met het oog op de transitie naar een natuurinclusieve landbouw.

WERKGROEP MAISTEELT

Uitgangsvragen

Mais op veen ligt moeilijk omdat door scheuring van de grond meer oxidatie plaatsvindt.

- Stel dat je geen maisteelt meer toepast, wat betekent dat? Zijn er alternatieven te bedenken?
- Kan het telen van aangepaste grassen een oplossing bieden? Passen de huidige, vooral op hoge productie gekweekte grastypen nog wel in het plaatje met de hogere waterpeilen? Is onderzoek naar speciaal voor deze nieuwe situatie afgestemde grassen, op zijn plaats?
- Is uitwisseling / kavelruil met zandboeren die relatief dichtbij zitten een idee? Het telen van mais is op zand immers makkelijker dan op veen. Op veen verbouw je dan alleen gras.

Wat betreft het thema Maisteelt is er besloten om aan te sluiten bij de provinciale werkgroep.

Pilot

In Aldeboarn / De Deelen loopt een pilot op het gebied van Maisteelt. Onderzoekers van Wageningen University & Research en Aequator zijn bij de gebroeders Brak gestart met demonstratieproeven voor maisteelt op veengrond zonder kleidek. Zij zoeken naar de beste methode om mais te telen en extra daling van het maaiveld door veenoxidatie te voorkomen. Daarnaast wordt gekeken hoe de kwaliteit van de bodem behouden kan blijven.

Tot nu toe zijn er proeven gedaan met het zaaiklaar maken van maisland d.m.v.

- ploegen
- de strokenfrees
- de strokenploeg - een nieuwe machine

Op dit moment (juni 2017) lijkt het er op dat mais gezaaid met de strokenfrees de beste resultaten geeft. Maar geen jaar is hetzelfde dus of dat ook volgend jaar het geval is, is nog de vraag.

WERKGROEP AANVULLENDE VERDIENMODELLEN

Uitgangsvragen

Het remmen en tegengaan van veenoxidatie vraagt om een aangepaste manier van boeren. Peilverhoging en vernatting komen neer op extensivering. Dan komt de vraag naar boven wat te doen om het inkomen op hetzelfde niveau te houden? Welke alternatieve of aanvullende inkomstenbronnen zijn er te bedenken? En wat zou kosten kunnen besparen?

Omdat de boeren in Aldeboarn / De Deelen de melkveehouderij als het hart van hun bedrijf zien, als datgene waar hun passie ligt, wilden ze aanvullende (niet alternatieve) verdienmodellen onderzoeken zoals

- verbreding: recreatie en toerisme, crèche, zorg, streekproducten etc.
- bermbeheer gekoppeld aan lokale agrarische groenstations (circulaire landbouw).
- nieuwe, natte teelten: lisdodde, kroos ...
- het aanbieden van ecosysteemdiensten (b.v. concept Veenhouderij)
- het besparen op energiekosten door investering in duurzame energie en / of energieopwekking in relatie met burgers.
- het voorkomen van verliezen c.q. creëren van extra (financiële) mogelijkheden i.v.m. (leegkomende) agrarische bedrijven. Welke plus kunnen nieuwe Rood / Groen regelingen opleveren voor de boer én het gebied in z'n algemeenheid?

Aan de werkgroep, o.l.v. Marten Dijkstra, deden 5 boeren mee: Jan de Boer, Popke Dijkstra, Remco Yntema, Eric Sonneveld en Jitze Peenstra.

Er zijn twee werkgroepbijeenkomsten geweest en er is een algemene bijeenkomst georganiseerd i.v.m. zonne-energie. Wat betreft bermbeheer door boeren is er een gesprek gevoerd met Nico van der Weerd en Afke Kester van Agrarisch Natuurbeheer Weststellingwerf, onderdeel van ELAN. Ook is er een gesprek gevoerd met Catharinus Wierda, specialist duurzame zuivel, over vermarkting van het product van de melkveehouderij en de vraag: of en zo ja, hoe er een omslag zou kunnen plaatsvinden van de productie van kwantiteit naar de productie van kwaliteit.

CONCLUSIES

Stimulerende lange termijn maatregelen en regelgeving

De boeren constateren dat hen 'vergroening' boven het hoofd hangt. Probleem is alleen dat ze daar nog niet op in kunnen spelen, omdat ze nog niet weten wat voor maatregelen en regels er daaromtrent gesteld zullen gaan worden. En hopelijk zijn die maatregelen niet (weer) 'minimaal en onberekenbaar'. Om verandering te realiseren zijn 'robuuste' en lange termijn regelgeving / regelingen nodig. Als dat laatste er niet komt dan ligt verdergaande schaalvergroting voor de hand.

De bedrijfskosten zijn de afgelopen jaren fors gestegen, terwijl de vergoeding voor de melk fors is gedaald. Een bedrijf (met opvolger) kan vaak alleen het hoofd boven water houden als er meer omzet wordt gedraaid, zijn veel boeren van mening. Schaalvergroting dus.

De boeren beseffen dat ze in dit systeem - waarin ze afhankelijk zijn van de wereldmarkt - min of meer gevangen zitten en dat het ze kwetsbaar maakt. Ze onderkennen dat ze minder kwetsbaar worden voor schommelingen op de wereldmarkt als ze aanvullende verdienmodellen zouden hebben. Maar deze uitbreiding en transitie kunnen ze momenteel alleen realiseren als er een 'gereedschapskist' voorhanden is die investeren in alternatieven - kostenbesparend en/of opbrengstverhogend - mogelijk maakt. De meeste boeren hebben op dit moment onvoldoende vet op de botten om deze 'omslag' volledig op eigen kracht te realiseren.

De EAZ 12 windmolen incl. wieken 15m hoog.

Deze molen wordt in Groningen veel gebruikt. De provincie Groningen biedt een aantrekkelijke financiering die gebruikt kan worden voor deze windmolen.

Het Revolverend Fonds Groningen financiert initiatieven op het gebied van o.a. energie. De producent vraagt deze financiering kosteloos aan voor de afnemer.

In Friesland zijn sinds kort (maar) 10m hoge molens toegestaan.

Herijking van het gangbare systeem

Nadenkend over kostenbesparing en toekomstbestendig boeren op veen is het nodig om de hele huidige 'manier van doen' te heroverwegen. Het gaat dan om de gebruikte grassoorten, voer en bemestingssystemen, om het gebruik en de verwerking van biomassa etc.. Maar niet alleen van de kant van de boeren is herijking nodig. Overheden en burgers, de zuivelindustrie en toeleveranciers van de agrarische sector, het onderwijs: ze vormen allemaal onderdeel van dat systeem. Dus ook van hen is heroverweging en herijking nodig. Denk b.v. aan de verplichte mestinjectie die veenoxidatie versnelt!, aan het huidige systeem van kunstmest gebruik - volgens bodemkundigen nadelig met het oog op veenoxidatie, aan de (financiële) waardering van de kant van zuivelindustrie en consument voor (het product van) de boer die iets extra's wil doen etc..

Zonne en windenergie

Investeren in zonne-energie is volgens de experts rendabel voor de agrarische bedrijfssector. Verhuur van het dak, voor zonnepanelen van burgers, is rendabel als ca. 15 burgers voor een periode van ca. 15 jaar een contract aangaan met de boer. Andere vormen van samenwerking tussen boeren en burgers zijn ook denkbaar.

Sinds kort zijn ook kleine windmolens toegestaan. In Friesland mag zo'n molen helaas maar 10m hoog zijn, terwijl de toegestane nokhoogte voor een stal al 15m is! Bijzonder vanuit de gedachte van een 'windvanger'. Want voor de boer levert windenergie, net als zonne-energie een prachtige kostenbesparing op waardoor hij minder kwetsbaar wordt c.q. meer (transitie)ruimte krijgt.

De oorzaak die boeren tegenhoudt in duurzame energie te investeren is - ook hier - tweeledig. Ze hebben momenteel vaak onvoldoende financiële ruimte en de regelingen van de overheid zijn niet voor de lange termijn gegarandeerd waardoor ze er als bedrijf onvoldoende op kunnen bouwen. Stimulerende lange termijn maatregelen kunnen de energietransitie én het behalen van de doelen van het Parijse klimaatakkoord een stuk dichterbij brengen. De boeren willen wel.

Veenhouderij - Ecosysteemdiensten en alternatieve teelten

Ook de haalbaarheid van een idee als de Veenhouderij (zie bijlage) is afhankelijk van (vooruitstrevende) compenserende en stimulerende maatregelen! De diverse verdienmogelijkheden en diensten verkeren op dit moment nog in verschillende stadia van ontwikkeling en staan deels in de kinderschoenen. Voor de boeren uit de werkgroep daardoor momenteel niet opportuun om serieus mee bezig te gaan. De overheid zal wat dit betreft, i.s.m. enkele early adapters (pilots?), het voortouw moeten nemen.

Bermbeheer door boeren gekoppeld aan lokale agrarische groenstations.

Het collectief Agrarisch Natuurbeheer Weststellingwerf (ANW) brengt bermbeheer door boeren al jaren in de praktijk. Regulier én ecologisch bermbeheer. De gemeente Weststellingwerf is tevreden en ook ANW zelf. De boeren van ANW hebben nog één grote wens: bermbeheer door boeren koppelen aan de aanwezigheid van Lokale Groenstations - een vorm van circulaire landbouw, want het maaisel wordt in dat geval niet meer beschouwd als afval maar als grondstof.

Het organisch afval uit de sloten kan ANW niet lokaal, in de eigen gemeente kwijt. Dus moet het naar de verwerking en dat is duur. ANW - en ook boeren van It Lege Midden - zijn dus voorstander van lokale groenstations, een systeem dat b.v. in Oostenrijk goed functioneert. Voor een groenstation bij een boer op het erf is een omgevingsvergunning nodig. De gemeentes Weststellingwerf en Heerenveen willen daar wel aan meewerken - daar ligt het probleem niet. Het probleem dat voorkomt dat dit systeem gerealiseerd wordt ligt in de huidige wetgeving:

1. voor de wet wordt de boer beschouwd als 'afvalverwerker', met alle gevolgen van dien
2. vanuit de mestwet zit de boer vast aan een gelimiteerde stikstof depositie. Meer biomassa op het erf betekent meer stikstof depositie. Dus momenteel kan alleen de boer die vanuit de mestwet nog ruimte heeft een lokaal groenstation beginnen.

Momenteel vormt bermbeheer dus nog geen aanvullend verdienmodel. De boer verdient er iets aan, maar niet veel. Geld is niet de drijfveer. De voordelen ervan zijn:

- de boer houdt regie over het eigen gebied / de eigen berm
- het draagt bij aan een positief (maatschappelijk) imago.
- het kweekt saamhorigheid tussen boeren onderling wat ook andere (gemeenschappelijke) initiatieven kan opleveren.

Als het echter zou lukken om de wettelijke hobbel te nemen, dan worden de (financiële) voordelen groter. Door gebruik van het bermmaaisel en slootafval hoeft de boer minder kunstmest aan te voeren én kan hij (op de lange termijn) werken aan het verbeteren van de bodem(biologie). Dat levert kostenbesparing op én opbrengstverbetering.

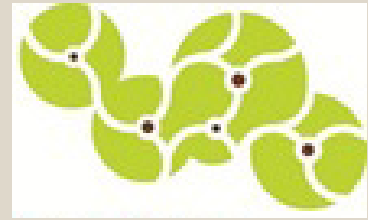
Leegstaande / komende agrarische bedrijven

In tegenstelling tot een jaar of 10 geleden is het voor stoppende boeren steeds moeilijker om hun bedrijfsgebouwen te verkopen. De grond raken ze nog wel kwijt voor een goede prijs, alhoewel ook dat, door het grote aantal stoppers, hier en daar al aan het veranderen is. En bij een ruim aanbod daalt de prijs en wordt het boerenbedrijf minder waard. Gezien deze ontwikkelingen is het belangrijk om te onderzoeken of de regelgeving zo aangepast c.q. verruimd kan worden dat de kansen op verkoop verbeteren. Daarmee wordt tegelijkertijd voorkomen dat leegkomende agrarische gebouwen door langdurige leegstand verkrotten.

De boeren hebben informatie gekregen over 'alternatieven' voor het gebruik van leeggekomen agrarische bedrijfsgebouwen en nieuwe manieren van doen die elders in het land al onderzocht zijn, zoals b.v. de knoeperven uit Overijssel. Daar mag extra rood gerealiseerd worden in ruil voor een bijdrage aan maatschappelijke, landschappelijke en cultuurhistorische doelen.

knooperven

een voorbeeld van nieuwe erven
op middelgrote VAB's

Bestaande situatie
A + B: 2 waardevolle gebouwen
1 woning - 1 stal

Huidige regelingen
2 woningen
ev bedrijfsruimte in stal

Pilot knooperf
5 woningen, werkruimte in stal,
parkeren + bergingen in kapschuur

aanleg + beheer van erf,
1 km publieke route
en landschappelijke beplanting

Vrijkomend Agrarisch Bedrijf

Huidig beleid
leidt vaak tot krimp
en bouw boerderettes

Knooperf
nieuwe kloeke erfensembles

Het knooperf uit Overijssel - gebaseerd op het daar aanwezige cultuurhistorische landschap

Marktpositionering van het product van de melkveehouderij.

De prijs die de gangbare boer ontvangt per liter melk is vanaf de jaren '80 met 25% gedaald. Sowieso is de prijs van voedsel en het percentage van ons inkomen dat we besteden aan voedsel verhoudingsgewijs gedaald. Een probleem voor de hele agrarische sector. Dus heeft de werkgroep zich beziggehouden met de vraag: wat valt er te doen aan dit element binnen de kosten - baten balans? Zou een verschuiving van kwantiteit naar kwaliteit de oplossing zijn - want hoe lang kunnen wij qua prijs nog concurreren op de wereldmarkt? Heeft de Nederlandse en Friese consument geld over voor kwaliteit?

De consument krijgt het landschap dat hij verdient, stond er nog niet zo lang geleden in de Leeuwarder Courant, in het kader van de discussie over Landschapspijn. De schrijver bedoelde dat de 'groene woestijn' net zozeer het gevolg is van het koopgedrag van de consument. Melk kopen voor een bodemprijs 'betaalt zich uit' in monocultuur. Naast de consument spelen natuurlijk ook de retailers en de zuivelindustrie, zoals Friesland Campina, een rol in deze.

NOG TE ONDERZOEKEN / DOEN

De meeste thema's raken aan (complexe) systeemveranderingen. In een volgende fase is op al deze punten verder gesprek en onderzoek nodig.

Stoppers en leegkomende agrarische bedrijfsgebouwen

Met welke stimulerende maatregelen / verruiming van de regelgeving is het huidige scenario van leegstand om te buigen?

- saneringsmaatregelen m.b.t. sloop en asbestverwijdering
- nieuwe rood-groen regelingen
- bestemmingswijziging: meergeneratiewoningen, woningen voor ouderen of starters die met elkaar willen wonen, verzamelgebouw voor kleine bedrijfjes of start ups

Ook is onderzoek nodig naar verhandelbare verplaatsbare rechten (transferable development rights). Dit instrument – dat uitgaat van een ontwikkelrecht op locatie A als wordt gesloopt op locatie B – biedt misschien kansen om leegstand tegen te gaan c.q. de stoppende boer te helpen.

Hoe kun je mensen helpen die (kleinschalig) willen gaan boeren - ze zijn er! - maar die geen ouders hebben die de boerderij en dus kapitaal in het bedrijf stoppen? Is er een manier te bedenken om hen onder gunstige voorwaarden te helpen aan voldoende startkapitaal, eventueel i.s.m. private equity partijen?

A.h.v. echte voorbeelden in Aldeboarn / De Deelen willen we onderzoeken wat er mogelijk is. E.e.a. in gesprek met de overheid, de makelaardij, burgers etc.. De gemeente Heerenveen heeft aangegeven dat ze in principe openstaat voor verruiming van de regelgeving.

Veehouderij - Ecosysteemdiensten en alternatieve teelten

Als het ontwikkelen van verdienmogelijkheden die ecosysteemdiensten kunnen opleveren verder is, dan is de tijd rijp om een informatieavond over ecosysteemdiensten te organiseren. Hetzelfde geldt voor opbrengst en afzetmarkten van alternatieve teelten, die worden onderzocht in het kader van het Better Wetter project. In dit verband is verder overleg nodig met de TBO's (in Aldeboarn / De Deelen It Fryske Gea en Staatsbosbeheer) en verpachters zoals a.s.r. etc.

Bermbeheer - lokale groenstations

De gemeente Heerenveen staat open voor bermbeheer door boeren. In de volgende fase willen we met een praktisch voorstel komen, zoals ons is gevraagd door de gemeente. Het advies van ANW:

- Zoek geschikte bermen
- Zoek boeren die mee willen doen
- Bepaal het prijskaartje dat er aan hangt
- Kijk of je startsubsidie zou kunnen krijgen - ANW kreeg destijds startsubsidie van de Rabobank
- Sluit minimaal een 4-jaarscontract af met indexering. Als alles naar wens loopt kun je het contract uitbreiden qua oppervlakte en tijd

Zonne en windenergie

Wat betreft zonne-energie willen we i.s.m. Energzy Koöperasje Aldeboarn onderzoeken of er een samenwerking opgestart kan worden tussen geïnteresseerde boeren en burgers. Verder moet onderzocht worden welke maatregelen stimuleren om te investeren in duurzame energie. Is een lease-constructie de oplossing c.q. een renteloze lening waarbij je per jaar terugbetaalt wat je aan energiekosten uitspaart? Wat betreft windenergie is het interessant om te leren van de ervaringen met kleine (15m hoge) windmolens en stimuleringsmaatregelen in de provincie Groningen.

Opbrengstverbetering van het product van de melkveehouder

Specifieke merken en markten betekenen slechts een betere melkprijs voor een klein deel van de boeren. Opbrengstverhoging voor alle boeren moet komen van partijen als retailers en de zuivelindustrie (Friesland Campina). Daarmee moeten dus gesprekken worden gearrangeerd.

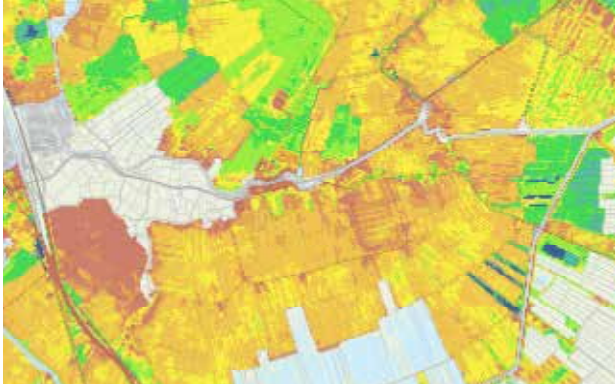
Verbreding in traditionale zin

In de volgende fase zal worden onderzocht welke meer traditionele aanvullende verdienmodellen realistisch zijn. E.e.a. in samenhang met andere partijen en ontwikkelingen in Aldeboarn / De Deelen - denk aan zorg, recreatie en toerisme etc. Welke boeren, burgers en/of ondernemers hebben wensen en/of ideeën op dit gebied? En hoe kunnen we die handen en voeten geven?

Financiële uitkomsten van verschillende typen bedrijfsvoering

De huidige financiële situatie van de boeren is over het algemeen niet gunstig. Nadenkend over de implicaties van de uitvoering van de Veenweidevisie en over vormen van bedrijfsvoering die op een andere leest geschoeid zijn, is het belangrijk om de financiële consequenties daarvan inzichtelijk te maken. Zoals een jonge boer zei op de Innovatiedag Veenweide: ik sta open voor vernieuwing maar uiteindelijk is belangrijk wat het onder de streep betekent. Ik ben ondernemer - ik moet ervan leven. In de volgende fase willen we expertise op financieel economisch vlak inhuren.

VERVOLG

De 'Verkenningfase Uitvoering Veenweidevisie Aldeboarn / De Deelen' is mogelijk gemaakt door een bijdrage van de Provincie Fryslân - in het kader van de regeling Duurzaam Door en de uitvoering van de Veenweidevisie.

Met de provincie zijn wij een samenwerkingsovereenkomst aangegaan vanuit het motief: wij opereren niet vanuit een opdrachtgever - opdrachtnemer relatie, maar als gelijkwaardige partners. De open samenwerking tussen de drie betrokken partijen: agrariërs, burgers en overheid heeft ons inziens zijn vruchten afgeworpen: Romsicht!

Het moge duidelijk zijn dat het proces dat in Aldeboarn / De Deelen in beweging is gebracht een vervolg nodig heeft. Over dat vervolgproces hebben alle drie de partijen de wens uitgesproken om wederom vanuit dezelfde basis aan de slag te gaan: met ruimte en vrijheid om van onderop de zaken, waar het volgens de streek om gaat, op te pakken, in overleg met een meedenkende, raadgevende en faciliterende overheid. Dus hebben we afgesproken om binnenkort, in overleg met elkaar - én met terugkoppeling naar de streek - opzet en vorm van het vervolgproces te bespreken en bepalen.

In onze verkenning hebben we (kennis en onderzoeks)vragen geïnventariseerd en mogelijke knelpunten, kansen en oplossingen verkend.

Voor het vervolg zijn er wat betreft 5 thema's onderzoeksvragen en acties geformuleerd: sommige innovatief van aard, andere randvoorwaardelijk, weer andere kennis verwervend: op landbouwkundig, financieel-economisch én conceptueel niveau. Ook is de basis gelegd voor een mogelijke pilot Zelfregulering waarin we daadwerkelijk met boeren aan de slag gaan met de opgave van de Veenweidevisie: het verhogen van de slootwaterpeilen. E.e.a. om te kunnen onderzoeken wat deze opgave in de praktijk van alledag voor consequenties heeft.

De verkenning, die een half jaar duurde en zich deels afspeelde op een moment in het jaar dat boeren het erg druk hebben, is tot nu toe alleen gericht geweest op de agrarische sector. In het vervolgproces is het nodig dat ook andere partijen aanschuiven.

Zoals in onze algemene conclusies naar voren gebracht, vinden wij dat er in Aldeboarn / De Deelen een gebiedsontwikkelingsproces opgestart moet worden waarin we samen met alle stakeholders een *lange termijn ontwikkelingsplan* maken.

Een plan dat richting geeft maar ook ruimte biedt om in te spelen op ontwikkelingen. Een plan met oog voor de kenmerkende eigenschappen van deze streek: dit lage lege land met haar prachtige vergezichten, met Natura 2000 De Deelen, met haar (nog steeds) talrijke weidevogels en - in het hart - het pittoresque Aldeboarn, de historische hoofdstad van het stroomdal van de Boarn, de rivier die de grens vormde tussen Oostergo en Westergo en via de Middelsee uitmondde in de Waddenzee, de rivier ook die de eerste bewoners vanuit het terpenland oostwaarts voerde.

Een gebiedsontwikkelingsproces heeft alleen kans van slagen als je los komt van specifieke belangen en de politieke 4-jaars termijn. Wat ons betreft is het dus een proces van de lange termijn, waarin de overheid partner is, maar niet de leiding heeft. Die leiding is in handen van een onafhankelijke voorzitter - niet gebonden aan een van de 'spelers' in het gebied.

De spelers zijn:

- Landbouw
- Waterschap
- Wonen & leefbaarheid - de dorpen / dorpsbelangen
- Recreatie & toerisme
- Natuur & landschap
- Voorlichting & educatie

Met dit laatste bedoelen we dat we het heel belangrijk vinden om actief met de bevolking te communiceren over de streek, over het proces dat gaande is en de ideeën en plannen die daar het gevolg van zijn.

BIJLAGE 1
VERKENNINGSFASE UITVOERING VEENWEIDEVISIE
ALDEBOARN / DE DEELEN

verslagen werkgroepbijeenkomsten

Aldeboarn 30 juni 2017
Gebiedscoöperatie It Lege Midden
Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn

Eerste werkgroepbijeenkomst – 5 maart 2017

De aanwezige agrariërs onderschrijven dat kavelruil interessant kan zijn met het oog op:

- Boerderij / bedrijfsverplaatsing.
- De verkoop van de boerderij met overgang naar een erfpachtconstructie.
- Het voorkomen dat boeren van buiten het gebied de grond kopen

Kavelruil en grondbeleid c.q. grondbank, met hulp van de provincie, kunnen ervoor zorgen dat er beweging in het gebied komt. Daarbij is er sprake van een 'momentum' omdat er veel stoppers zijn. NB: ten tijde van de eerste bijeenkomst stond er 100 bunder te koop in Aldeboarn / De Deelen.

Kanttekeningen

1. Als je grond aankoopt met het oog op weidevogelbeheer in een – wat betreft weidevogels - 'witte vlek' gebied, dan kan dat als gevolg hebben dat het 4 jaar duurt voordat dat stuk grond als weidevogelgebied wordt erkend. In al die tijd krijg je niet de afgesproken vergoeding!
2. De partij die met grondbeleid c.q. een grondbank bezig gaat, moet dat zo doen dat het niet doorkruist wat de boeren zelf willen.
3. Er moet altijd sprake blijven van vrijwilligheid.
4. Partijen moeten altijd met elkaar in gesprek blijven, anders wordt ruilen huilen.
5. Als er een 'commissie' aan het roer zou zitten wordt eigenbelang uitgesloten.
6. De provincie zou moeten inspringen wat betreft kleine reststukjes. Anders stopt het proces.

Afspraak

Piet Dijkstra en Lenneke Büller van Stichting de Nije Boarn maken een afspraak met Tjerk Hof en Henk Vrijhof, die bezig zijn met het opzetten van de Groene Grond Coöperatie. Doel is een oriënterend gesprek over het *waarom* van de vorm en opzet van deze coöperatie in oprichting.

Tjerk Hof is melkveehouder in Oldeberkoop. Hij heeft een boerderij midden in het dorp en moet (en wil!) daarom rekening houden met de burgers in het dorp. Hij is voorzitter van de Gagelvenne, een agrarische natuur en milieuvereniging in Oost Stellingwerf. De Gagelvenne heeft 70 leden, heeft diverse studiegroepen en diverse projecten gedaan. Ongeveer 1,5 jaar geleden is de Gagelvenne begonnen met de Groene Grond Coöperatie.

Henk Vrijhof heeft gewerkt bij de RaboBank. Hij heeft kennis van en een netwerk in de financiële wereld. Hij is degene die het project voortstuwt in de praktijk en de stukken opstelt over de opzet van de Groene Grond Coöperatie.

Gesprek Tjerk Hof en Henk Vrijhof – 22 maart 2017

Motieven Oprichting Groene Grond Coöperatie (GGC)

Volgens Hof moet het stimuleren en regisseren van ontwikkelingen in de landbouw professioneel opgepakt worden. Daarvoor is een goed gefundeerd lange termijn beleid nodig. Het instrumentarium dat er vroeger was om zo iets te realiseren, bestaat echter niet meer. De verwachting is dat de agrarische collectieven deze zaak oppakken, maar die hebben daar geen budget voor. Dus moeten boeren zelf in actie komen. Mobiele grond is nodig om perspectief te bieden.

GROENE GRONDCOÖPERATIE (in oprichting)

Doel

De Groene Grond Coöperatie (GGC) heeft als doel: duurzaam en maatschappelijk verantwoord ondernemen met behoud van de economische rentabiliteit van het agrarische bedrijf. De GGC wil dit bereiken d.m.v. kleinschalige kavelruilprojecten (Groene Grondruilprojecten) die extensivering mogelijk maken. Minimaal 10% van de verworven grond moet - in het kader van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemerschap - een natuur c.q. recreatieve bestemming krijgen.

Proces

De GGC is verantwoordelijk voor het identificeren, initiëren en organiseren van een (mogelijke) Groene Grondruil (GG). Voor het organiseren van de GG wordt een ervaren Kavelruil Coördinator ingehuurd. Bij een positieve uitkomst van een Quick Scan van de mogelijkheden, is de Kavelruil Coördinator verantwoordelijk voor het realiseren van de GG i.s.m de betrokken partijen: verkoper, potentiële kopers, Kadaster, notaris en partijen als het Wetterskip, TBO's, gemeente etc..

Organisatievorm

De GGC is een coöperatie met uitgesloten aansprakelijkheid, bestaande uit een bestuur, raad van commissarissen en (aspirant) leden: agrariërs met interesse in de doelstellingen van de GGC. Leden dienen te voldoen aan voorwaarden op het gebied van duurzaamheid en ze dienen een bedrijfsplan te hebben. Als ze niet aan deze voorwaarden voldoen, kunnen ze aspirant-lid worden.

Risico's

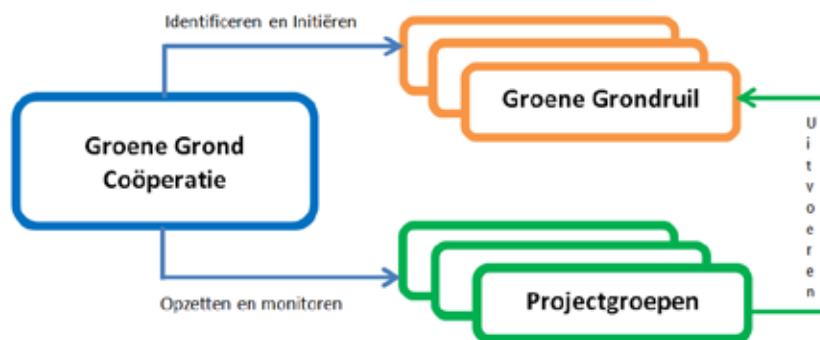
Het feit dat de GGC voor meerdere kopers op de markt moet opereren brengt een aantal risico's met zich mee waardoor de kans bestaat dat de GG niet gerealiseerd kan worden.

Eerste risico is dat de deelnemende agrariërs onvoldoende voorbereid zijn op het moment dat zich een mogelijke kavelruil voordoet en daardoor tussentijds afhaken. Om snel en adequaat te kunnen reageren op een mogelijke kavelruil, is het daarom wenselijk dat elk lid een bedrijfsplan heeft (vijfjarenplan) dat ook duidelijkheid geeft over financieringsmogelijkheden bij eventuele gronduitbreiding.

Tweede risico is dat niet alle deelnemers de gewenste aankoop kunnen financieren via hun bank. Een oplossing hiervoor kan zijn dat een externe partij het land voor deze deelnemer koopt en dit vervolgens in erfpacht uitgeeft.

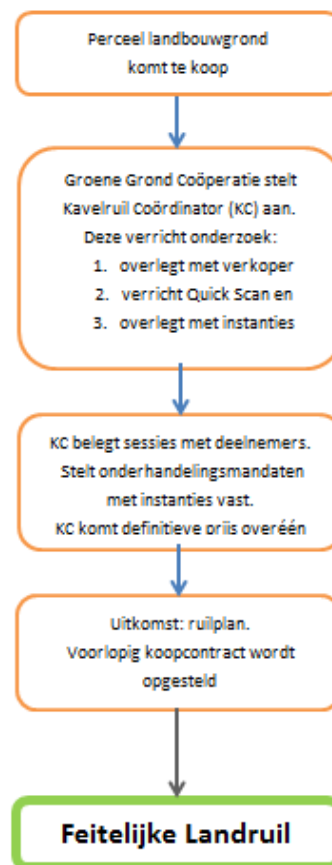
Derde risico is dat de afgesproken MVO doelen niet gerealiseerd worden. Dit risico wordt verminderd doordat de aankoopaktes waar nodig verzwaard worden met MVO clausules die als voorwaarden in het voorlopige koopcontract zijn opgenomen. Na de feitelijke GG zal de GGC toezicht blijven uitoefenen op de naleving van de MVO doelen.

Organisatiestructuur Groene Grond Coöperatie

Processchema kleinschalige landruil (Schema op hoofdlijnen)

In de praktijk kent het proces een aantal interne afstemmings- en 'go-no go' momenten.

Maatschappelijk gaat het zich als boer tegen je keren als je op de huidige weg voort blijft gaan, is Hof's overtuiging. Maar duurzaamheid wordt niet betaald. Dus er is alleen bestaansgrond als duurzaamheid wordt gecombineerd met economisch rendabel boeren. NB: onder duurzaamheid verstaat Hof dat je je manier van boeren voort kunt blijven zetten zonder dat er problemen ontstaan.

Om verandering te realiseren hebben boeren kennis en begeleiding nodig en die ontbreekt nu. Je moet groot denken, maar klein, gebiedsspecifiek uitvoeren. Nieuwe ontwikkelingen worden alleen succesvol als ze gedragen worden door de streek.

Motieven coöperatie als vorm

Een coöperatie doet het MET anderen / elkaar. Een stichting doet het VOOR anderen. Lidmaatschap van de GCC is vrijwillig, maar niet vrijblijvend. Op het moment dat een boer besluit mee te doen, moet hij lid worden en voldoen aan bepaalde eisen. Er wordt nog nagedacht over een soort beloningssysteem: als een boer heel goed voorbereid is, dan betaalt hij minder. De hinderwet is uitgangspunt voor het nadenken over de toekomst van het bedrijf. Op die manier kun je een bedreiging ombuigen tot een kans.

Het bestuur van de GGC doet vooronderzoek naar wat er allemaal speelt in het gebied. Daar kan een boer zich normaliter, naast zijn bedrijf, niet mee bezighouden. Uit dat vooronderzoek volgt een strategie per boer. Dat impliceert dat de GGC moet weten wat de boeren in het gebied op de lange termijn willen. De GGC is het instrument om de dingen voor elkaar te krijgen. Er is een soort van gebiedsautoriteit nodig.

Precisielandbouw schept ruimte voor natuur en recreatie. Maar om MVO doelen te bereiken moet er een structuur komen die nu ontbreekt. Als iets niet lukt moet je een proef kunnen doen om het anders aan te pakken. Maar daarvoor is een voorziening nodig. De provincie zou dat moeten faciliteren.

Tweede werkgroepbijeenkomst - 5 april 2017 Genodigden: Tjerk Hof en Henk Vrijhof

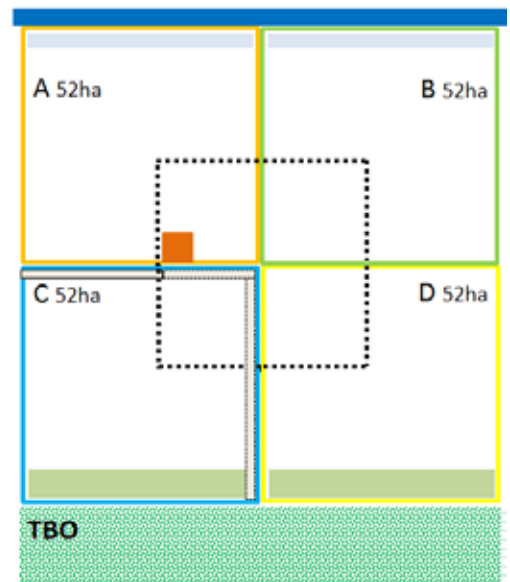
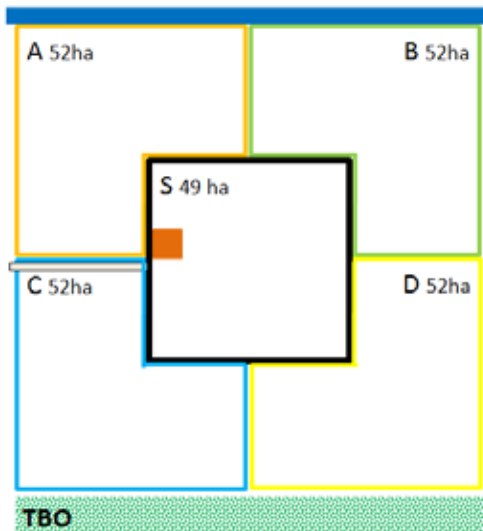
Wat was het motief om aan de slag te gaan met een Grondcoöperatie?

Motief was niet structuurverbetering – dat lukt nog wel redelijk via reguliere, kleinschalige kavelruil door b.v. grondmakelaars. Belangrijkste motief was om de extra opgaves, die voortkomen uit de wens om maatschappelijk verantwoord te ondernemen, voor elkaar te kunnen krijgen. Er is veel druk vanuit de maatschappij op de boeren in het gebied. Daar moeten en willen ze wat mee. Zonder mobiele grond lukt het niet om iets extra's te doen, om opgaves als waterberging, extra natuur, recreatieve elementen te realiseren.

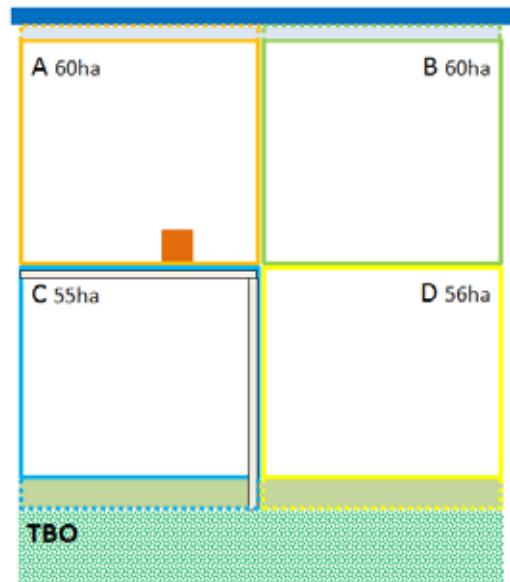
Vervolgens komt de vraag: hoe regel je dit? Hoe krijg je grip op de grond en krijg je zelf de regie? Als boer alleen lukt het je niet. Je hebt een 'entiteit' nodig, een organisatie met een brede kennis van zaken en een breed netwerk, met zicht op wat er allemaal speelt. Wat betreft grond die te koop komt, maar dat niet alleen. Denk aan allerlei ontwikkelingen die zich voordoen en die invloed hebben op de bedrijfsvoering van de boer. Dus het tweede motief was: we doen het zelf, met een eigen organisatie, die als regisseur en bemiddelaar optreedt. Een organisatie die werkt vanuit het boerenbelang en die dingen doet en in de gaten houdt waar je als individuele boer niet aan toe komt.

Waarom is er gekozen voor een Grondcoöperatie in deze vorm?

Na de conclusie: door het met elkaar te doen staan we sterker, komt de vraag: hoe doen we dit? Je moet een serieuze, vertrouwenwekkende organisatie zijn. T.o.v. de verkopende partij, partijen zoals het Wetterskip, de TBO's, overheden én de kopende boeren – al dan niet lid van de Coöperatie.

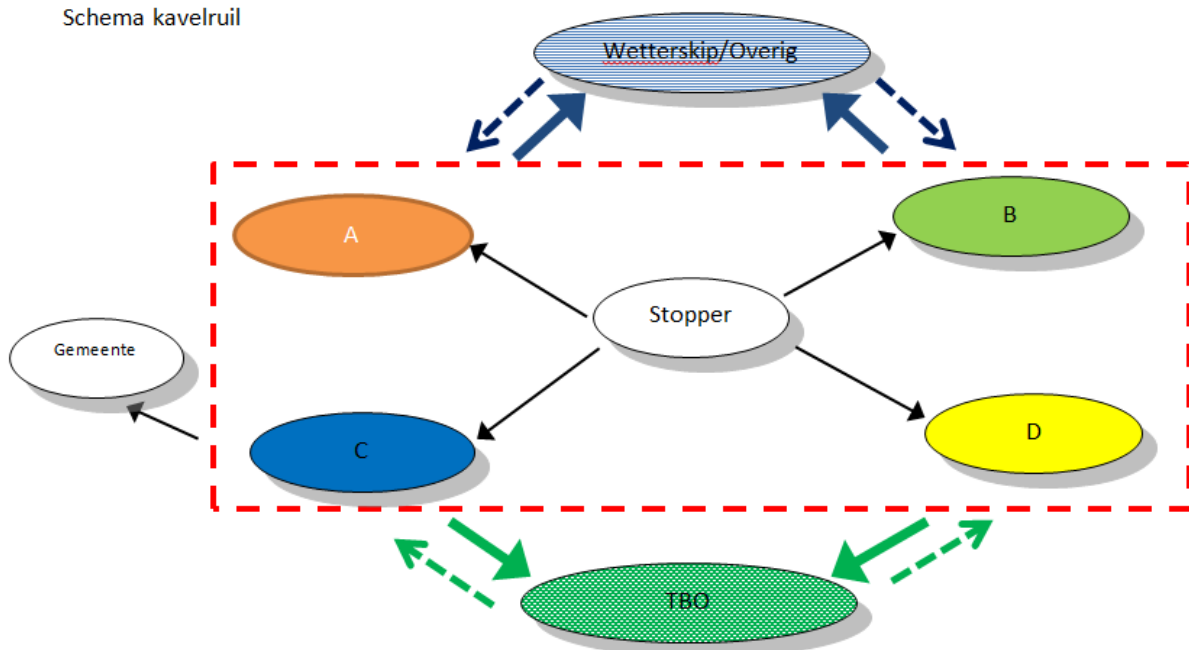

In de tekening hier rechts is de eindsituatie geschetst. De stippellijnen geven aan dat er sprake is van beheer door aangrenzende boeren.

In onderstaand schema geven de pijlen de overdracht aan van grond of van beheer (de pijlen met stippellijnen)

Schema kavelruil

Alleen dan kun je snel en doeltreffend optreden. En dus moet alles goed in elkaar zitten, goed op papier staan en goed geregeld zijn. Het lijkt ingewikkeld, het stappenplan dat we hebben etc., maar dat doen we met het oog hierop.

Het ligt bij boeren niet makkelijk, maar het liefst hebben we dat boeren een soort bedrijfsplan hebben voor de komende vijf jaar. Het is belangrijk dat je weet waar de boeren in het gebied naartoe willen groeien en of ze in staat zijn om een grondaankoop te financieren. Als er grond te koop komt, moet je namelijk snel kunnen handelen!

Reacties uit de groep

Ook in Aldeboarn / De Deelen ligt de vraag van een extra opgave op het bord. Daarom kan een GGC ook in dit gebied interessant zijn. Zeker als je de veenweide opgave onderdeel maakt van een bredere visie op de ontwikkeling van het gebied.

Een van de boeren vertelt over zijn eigen ervaring met een groep van 20 boeren in de omgeving van Tjalleberd. Ook daar ontstond het moment: wij boeren moeten ons niet opstellen als lijdende partij – er overkomen ons ontwikkelingen - nee: wij doen mee. Wij gaan hier met elkaar, actief een rol in spelen! Het zijn complexe opgaves maar het heeft uiteindelijk goede resultaten opgeleverd.

Vraag uit de groep: hebben ze al een kavelruil gerealiseerd?

Nee, nog niet, we zijn nog een coöperatie in oprichting. Je moet niet te snel willen. Je moet er echt klaar voor zijn, want als het misgaat ben je weg. We zijn al wel gebeld door boeren die óns grond te koop aan wilden bieden. Als het zo straks zou gaan werken, dan zou dat ideaal zijn.

Dijkstra: ik zou aan dit model één ding willen toevoegen. Het risicogeld dat nodig is om een optie op de grond te kunnen nemen, zou niet gedragen moeten worden door de boeren zelf. Hij vindt dat de provincie daar een rol heeft. Zij zouden moeten zorgen voor een soort van Revolving Fund. Daarmee koop je de tijd die je in een optiestadium nodig hebt. Als de koop doorgaat vloeit het geld weer terug in het fonds, klapt de deal dan is het geld weg. De provincie zou zich garant moeten stellen, ook t.a.v. afwaardering van de grond! Als de provincie dat doet, dan ben je een vertrouwenwekkende organisatie én heb je slagkracht om gebiedsontwikkeling te realiseren! En stel dat ze dat zouden doen voor alle Friese boeren.

Vraag uit de groep: is jullie model / de GGC ook bruikbaar in andere gebieden?

Jazeker. Qua gebiedsgrenzen valt Aldeboarn / De Deelen binnen ons gebied. Je hebt dan wel een ander, gebiedsspecifiek 'bestuur' nodig, naast het bestuur dat het overall verhaal in de gaten houdt.

Dat vindt de groep een interessant idee. Dat ze in Aldeboarn / De Deelen niet opnieuw het wiel hoeven uit te vinden, maar binnen deze grondcoöperatie zouden kunnen opereren.

Hof: Als je dit wilt, moet je er klaar voor zijn als het gebeurt .... Je moet het willen en je moet samenwerken met een groep gelijkgestemden.

De boeren worden geïnformeerd over het 'Overijsselse model'. In een aantal intensieve sessies met, rond de tafel, een groep boeren, de Landinrichting en het Kadaster wordt de kavelruil voorbereid. Door de moderne techniek waarover het Kadaster beschikt, kun je meteen zien wat het voor de individuele boer betekent. Niet goed? Dan begin je meteen weer opnieuw. De provincie faciliteert dit proces qua geld.

Deze werkwijze vormt ook onderdeel van de opzet van de GGC.

Aan het eind van de bijeenkomst wordt er gepeild wat iedereen ervan vindt.

Twee van de aanwezigen hebben zo hun vraagtekens. Is het wel realistisch en is het - gezien de bedrijfsgroottes in het gebied en de grond die er vrij zal komen - wel nodig?

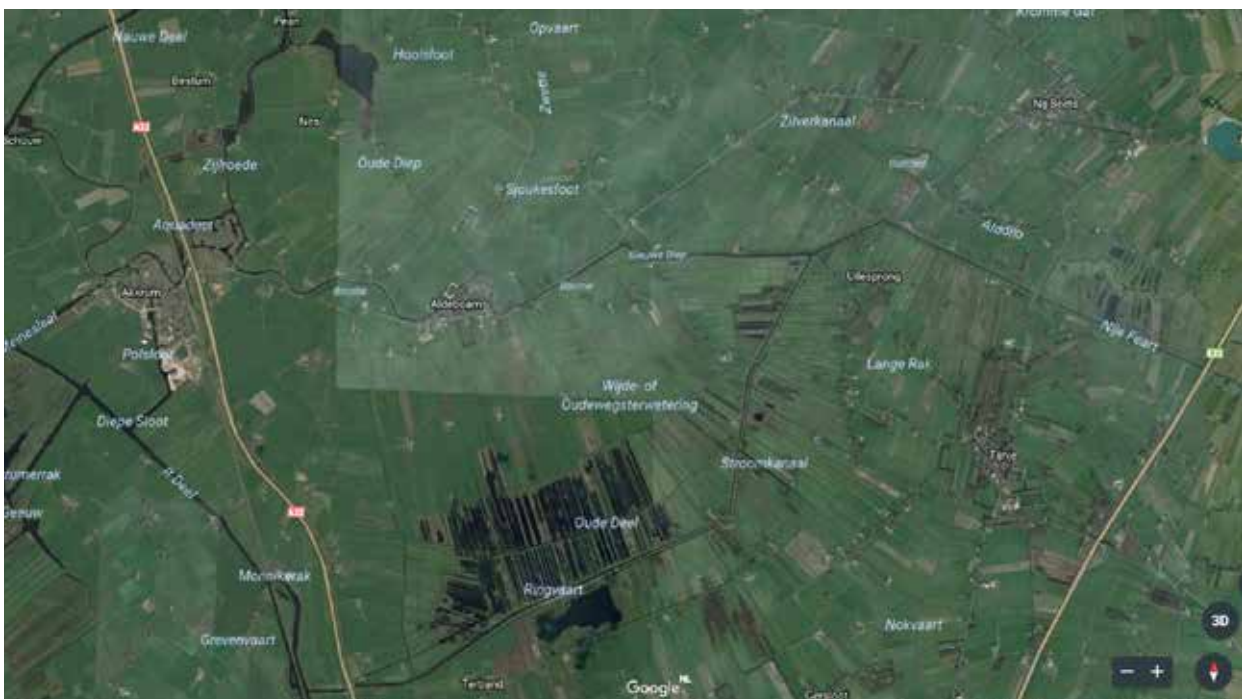
De rest van de agrariërs is positief. Zij zien als voordelen

- dat je als boeren zelf het heft in eigen handen neemt
- dat je een organisatie hebt die dingen in de gaten houdt en je belangen behartigt op terreinen en plaatsen waar je dat als individuele boer niet lukt
- dat dit model ook toepasbaar is in Aldeboarn / De Deelen.

Hof en Vrijhof streven naar oprichting in september / oktober 2017.

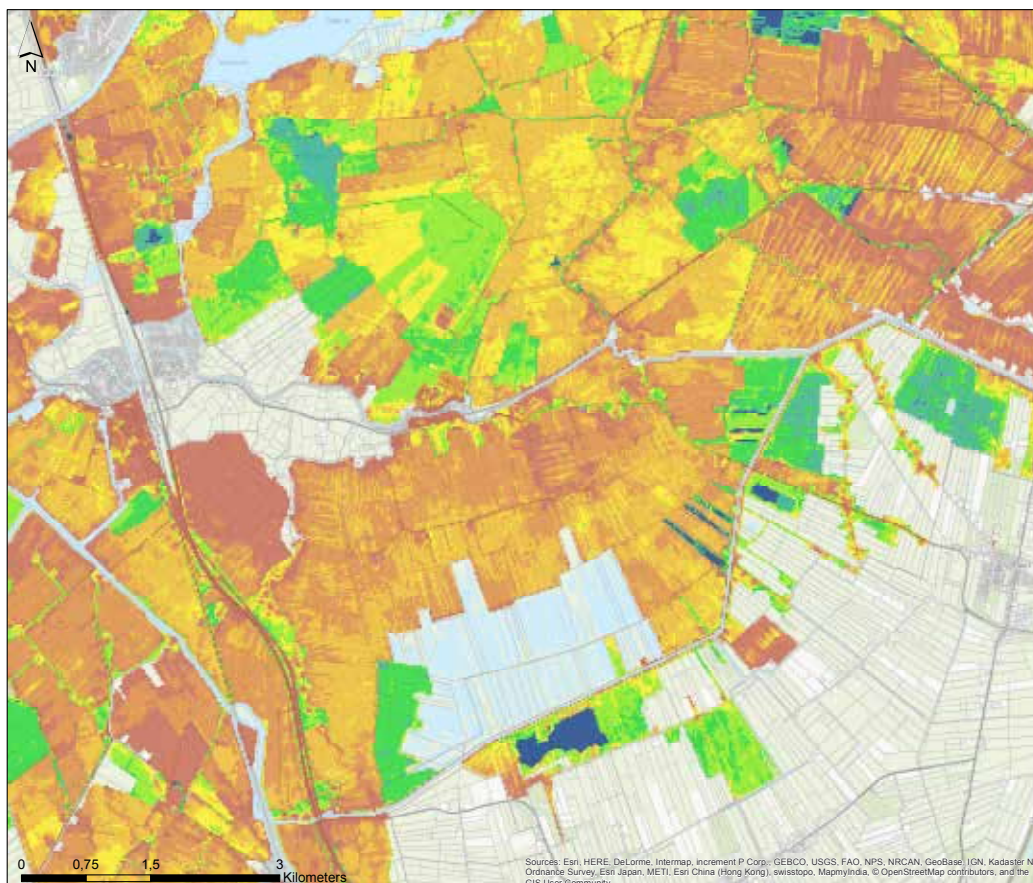
Voorlopige Conclusie

Het mooiste zou zijn als de provincie zelf inziet (vragende partij wordt) dat ze een Grondcoöperatie nodig hebben om hun maatschappelijke doelen te bereiken én een vitale en duurzame landbouw c.q. platteland.

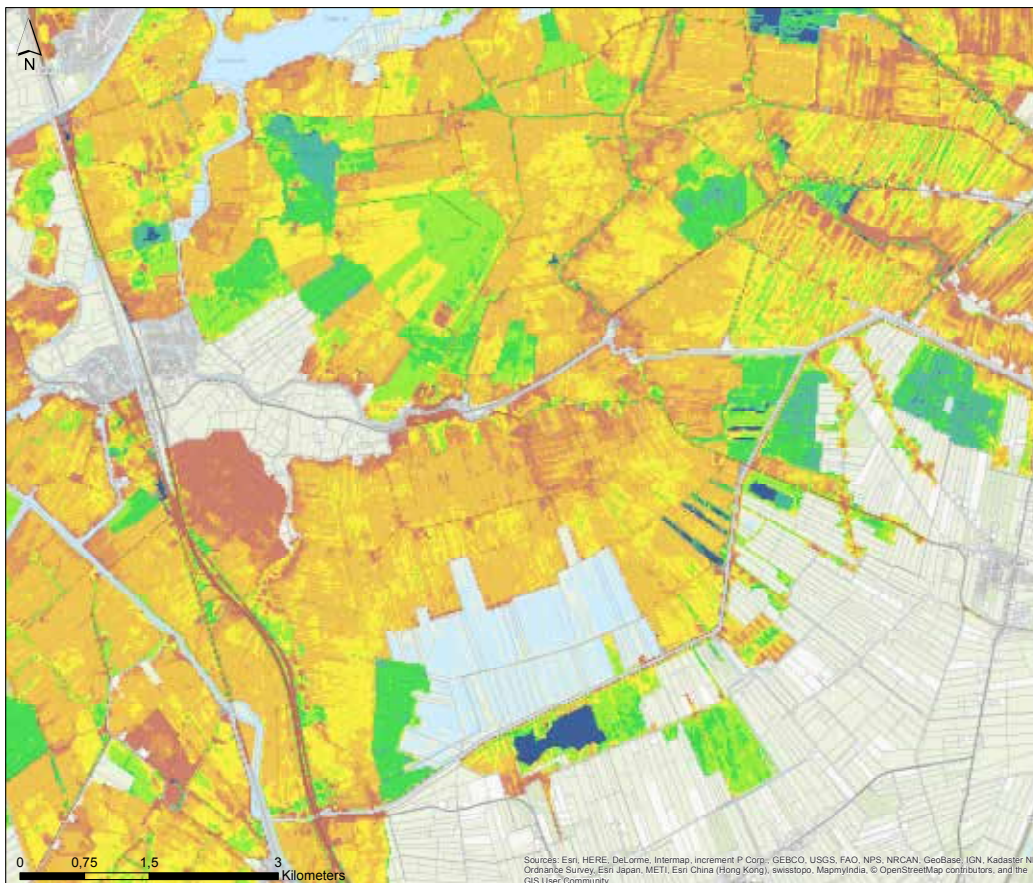
Huidige drooglegging bij zomerpeil - per gridcel van 25x25 m

De Deelen

Drooglegging bij een gemiddelde maximale drooglegging van 90 cm - per gridcel van 25x25m

De Deelen

Eerste werkgroepbijeenkomst – 9 maart 2017

In de Veenweidevisie is nieuw beleid geformuleerd m.b.t. de drooglegging door verschil in zomer en winterpeil. Dit om verdere veenoxidatie zoveel mogelijk tegen te gaan. Doel van de bijeenkomst is om vragen te formuleren i.v.m.

- de knelpunten die uit dit beleid voortkomen - zowel landbouwkundig als wat betreft de inrichting van de peilvakken
- de wenselijkheid / voordelen / knelpunten van zelfregulering
- de kansen die de verkenning Aldeboarn / De Deelen met zich mee zou kunnen brengen

Allereerst komen vooral veel vragen naar voren.

- Helpt verhoging van het slootwaterpeil? Het gaat toch om de hoogte van het grondwaterpeil?
- Er worden proeven gedaan met onderwaterdrainage en drukdrainage. Welke invloed hebben die technieken op het grondwaterpeil? En werken die systemen op het veen dat we hier hebben? Is daar al iets van bekend?
- Wat gebeurt er met de drains bij een verhoogd peil? De ervaring is dat drains verstopten als ze onder water liggen.
- Wanneer gaat het zomerpeil in?
- Stel dat mijn grond maar voor een klein deel bestaat uit klei op veen ...
- Hoe dik moet het kleidek zijn om nog voldoende draagvlak te hebben? 10>15 cm? En afhankelijk van het type veen eronder 20>25cm dik?
- Is de werking van de maatregelen op elke veensoort hetzelfde? Zo nee, wat zijn dan de verschillen?
- Wat zijn de effecten van een hoger zomerpeil bij klei op veen bij verschillende diktes van de kleilaag en in overgangszones?

Sommige vragen kan de aanwezige van het Wetterskip eenvoudig beantwoorden maar veel vragen zijn alleen door de hydroloog te beantwoorden.

Hebben de boeren nu problemen?

Dat verschilt per boer. De een heeft ze al wel, de ander niet. Al naar gelang de omstandigheden.

Gebogen over de kaarten van het Wetterskip blijkt:

- dat de verplichte verandering van de drooglegging vooral westelijk in het gebied ligt en niet bij de aanwezige boeren
- dat de grondsoort waarop de aanwezige agrariërs boeren verschilt: sommige boeren op puur veen en sommige op klei op veen ...
- dat het slootwaterpeil bij de meeste boeren op puur veen grotendeels al op de gewenste hoogte staat
- dat de Tochtvaart door het midden van het gebied loopt en dat in het overgangsgebied sprake is van enorme peilverschillen.

Zouden de boeren ermee kunnen leven als het peil omhoog zou gaan?

Men heeft het wel overwogen, maar wil het niet zondermeer en/of vrijwillig doen. Om de simpele reden dat dat inkomstenderving - want extensivering zou betekenen.

Zijn er compensaties nodig bij een hoger peil en zo ja welke? In Geld? In Grond? Zo ja, hoeveel? Het vraagt om grondcompensatie van > 5%. Want ook het aantal ganzen neemt toe als de randen van de percelen in het water staan. Een van de boeren stelt: als ik continu op -90cm zou mogen zitten en daarvoor meer zou moeten betalen, dan zou ik eerder daarvoor kiezen.

De stemming is dat de gevolgen van de inklinking van het veen wel meevallen. En men ziet remming van de veenoxidatie meer geholpen door een optelsom van diverse maatregelen dan door slootwaterpeilverhoging. Daarbij: voor peilverhoging i.v.m. weidevogelbeheer ontvang je compensatie. Als je nu vrijwillig een verhoogd zomerpeil zou invoeren, levert dat geen compensatie meer op voor weidevogelbeheer, omdat het peil dan niet meer verhoogd hoeft te worden. Daar zit iets scheef!

Hoe maak je afspraken wat betreft zelfsturing?

Je moet het op boerenniveau invullen. Niet teveel boeren bij elkaar want de peilverschillen zijn ook in een klein gebied al groot. In verband daarmee neigt men naar redelijk vaste afspraken met elkaar. Als de verschillen binnen het gebied te groot zijn, zijn er stuwen nodig.

Tweede werkgroepbijeenkomst – 13 april 2017

Het lijkt alsof er alleen westelijk in het gebied (klei op veen) een opgave ligt, maar dat kun je niet zo stellen. Door de voortgaande oxidatie is bij de aanwezige boeren (op puur veen) over 10 jaar het peil (volgens de eisen van de Veenweidevisie) bereikt. Op de pure veengronden ligt in Aldeboarn / De Deelen dus een 'passieve opgave'.

Wat zijn nou precies de regels?

Samengevat gaat het om 2 opgaven

- Op alle veengronden met meer dan 40cm veen in de bovenste 80cm mag de drooglegging niet groter zijn dan 90cm gemiddeld per peilvak. Is de drooglegging groter dan 90cm, dan wordt het peil actief verhoogd, tenzij het om minder dan 10 cm gaat.
- Waar sprake is van het bovenstaande én daarnaast ook nog een kleidek aanwezig is, worden hogere zomerpeilen ingesteld.

Omdat in een peilvak meerdere grondsoorten kunnen voorkomen geldt de peilverhoging voor het hele peilvak als meer dan 33% uit een veengrond bestaat met meer dan 40 cm veen.

Stel dat er NU een opgave ligt. Hoe zou je dat dan aanpakken? En wat zou een geschikt pilotgebied zijn? Hoe groot is dat idealiter? Hoe zien we zelfregulering?

Grootte pilotgebied minimaal 100-150 ha?

De grootte van het pilotgebied is mede afhankelijk van de situatie.

Als een deel lager ligt, en dat komt vaak voor, dan ontstaan er problemen. Maar in een pilot moeten problemen juist zichtbaar worden. Waar knelpunten ontstaan en schade.

Zoeken we naar een groot peilvak en daarbinnen naar maatwerk of naar kleine vakjes die je zelf kunt reguleren? Proberen we het te combineren met weidevogelbeheer? Want dat is de andere reden – naast de veendikte - dat dit gebied is uitgekozen als Kansrijk Gebied.

Een van de boeren zou met een stukje wel mee willen doen aan een pilot, maar niet met z'n hele bedrijf.

Is het dan een goed idee om een pilot te doen op meerdere plekken in het gebied?

Op zich wel. In sommige gebieden zijn de waterafvoermogelijkheden door de ligging simpel. Die lenen zich dus eerder voor een pilot.

Voor een deel hoog water realiseren, hoe doe je dat?

Het is logisch dat te doen vanuit een hoogwatercircuit en aan te sluiten bij bestaande

infrastructuur. Aan de ene kant, via het hoogwatercircuit water inlaten en aan de andere zijde via een duiker met een schuif het peil reguleren. Een van de boeren heeft bij 1 of 2 sloten wel eens hoog water overwogen ...

Een pilot aan de westkant van De Deelen?

Daar is de infrastructuur en daar is al gekozen voor weidevogelbeheer. Een pilot die én het tegengaan van de veenoxidatie combineert met weidevogelbeheer lijkt een ideale combi.

Wanneer is sprake van schade? En wordt vergoeding in geval van schade van te voren vastgesteld of is de manier en de mate van compensatie onderdeel van de pilot? Kan het Wetterskip iets zeggen over de ideeën voor compensatie?

Er komt compensatie als er sprake is van onevenredige schade die niet aan de ondernemer te wijten is. Dan is er een scala van maatregelen mogelijk. Ook het afwaarderen van de grond. Dat laatste vinden de boeren geen compensatie. Compensatie met grond zou wel een oplossing kunnen zijn.

Je wilt als boer niet graag een hoog peil dicht bij je boerderij, maar dat moet WEL onderzocht worden. Als je een pilot doet zou je ook onderzoek moeten doen op een HEEL bedrijf.

Conclusie is dat er ook een pilot moet plaatsvinden bij een gangbare boer en niet alleen bij boeren die al aan weidevogelbeheer doen. Want bij een gangbare boer zullen de gevolgen anders uitpakken. Er moet dan onderzocht worden wat de schade / het voordeel is als een gangbare boer van -90 naar -60cm gaat, als de boer echt zelf het peil mag reguleren. Mogelijk zoeken naar aansluiting op een terrein met weidevogelbeheer en / of deels met invloed op een weidevogelgebied.

Zelfregulering, hoe zien we dat? Er doemen allerlei vragen op.

Wie meet de effecten van de peilverhoging? Wat meet je allemaal? Ook de mate van bodemdaling? Met een referentiegebied buiten het pilotgebied? Hoe lang moet de proef lopen? Hoe en wie bepaalt schade zoals b.v. achteruitgang van de kwaliteit van het gras? Wie gaat de pilot monitoren?

Er wordt geconcludeerd dat het noodzakelijk is dat zowel de hydroloog van het Wetterskip als de rayonbeheerder de volgende keer aanwezig moeten zijn om antwoord te geven op de vragen die allemaal naar voren komen i.v.m. peilverhoging en zelfregulering.

Wie van de boeren wil een stap verder gaan in het onderzoek *of* hij aan een pilot mee zou willen werken? Twee van de aanwezige boeren willen dat wel onderzoeken. Ze zullen hun burens eens polsen hoe zij daar tegenover zouden staan.

Derde werkgroepbijeenkomst - 8 mei 2017

Allereerst zijn er diverse vragen aan het Wetterskip.

Wanneer hoogzomerpeil? Is weersafhankelijk dus flexibel mee omgaan.

Helpt slootwaterpeilverhoging?

Ja dat hebben proeven uitgewezen. 's Winters is er een bolle waterspiegel en 's zomers een holle. Als je op het moment dat de waterspiegel overgaat van bol naar hol het slootwaterpeil verhoogt

(dus zo ongeveer in maart) dan heeft dat een positief effect op de hoogte van de grondwaterstand. Een aantal jaar geleden zijn er proeven gedaan en ook onlangs weer. De regels achter de Veenweidevisie zijn gebaseerd op de uitkomsten van deze proeven.

Hoe weet je hoeveel het slootwaterpeil omhoog moet?

We gaan uit van de hoogtekaart van 2014. We doen metingen, nemen daarvan een gemiddelde en schalen dat op naar een heel gebied. Uiteraard zullen er delen lager liggen. Als er schade optreedt die aanwijsbaar niet te wijten is aan het handelen van de boer, dan is compensatie mogelijk.

Waarom wil de provincie in Aldeboarn / De Deelen een vrijwillige plus?

Er ligt een passieve opgave voor pure veengronden omdat dat qua inklinking niet zoveel oplevert. De opgave ligt daar waar het dat wél doet. De wens van een vrijwillige plus heeft te maken met de aanwezigheid van De Deelen en het feit dat dit een belangrijk weidevogelgebied is.

We gaan over naar het vraagstuk zelfregulering. In welk gebied zouden we dat kunnen doen?

Per peilvak of met een kleinere groep? En wat zouden knelpunten kunnen zijn?

- ‘Rondligging’ van de percelen waardoor aan de randen problemen ontstaan.
- Het feit dat de situatie die ontstaat per boer heel erg kan verschillen.

De rayonbeheer van het Wetterskip gelooft niet in het idee van zelfregulering in een klein gebied. Hij verwacht dat er dan niet genoeg wateraanvoer mogelijk is voor het hoogwaterpeil dat om de gebouwen en bij de wegen langsloopt. Dan is er, overdreven gezegd, in elke sloot een zwanenhals nodig. Dat kost (veel) geld en bovendien: zijn ervaring zegt hem dat je er dan op kunt rekenen dat er regelmatig meningsverschillen tussen boeren zullen ontstaan.

Zijn voorstel zou zijn: het hele peilvak westelijk van De Deelen doet mee. Het waterpeil dat niet rond de bebouwing ligt kan heel makkelijk geregeld worden via het gemaal. Voordeel is dat je het waterpeil stapsgewijs omhoog zou kunnen doen (binnen 1 seizoen) en dat je dan, voordat je het peil weer verhoogt, kijkt wat de effecten ervan zijn. Valt er b.v. een hele hoop regen, dan ga je niet verder omhoog.

Dit idee wordt positief ontvangen. Dat in kleine stappen verhogen en kijken wat de gevolgen ervan zijn, spreekt de groep aan. Zeker als je bedenkt dat het beleid zegt dat het waterpeil hoger *moet* – het Wetterskip schat hier zo’n 30cm – en je via een pilot zelf aan de knoppen van het gemaal zou kunnen zitten. Dat lijkt winst te zijn.

Het Wetterskip stelt een grondwatergestuurd peilbeheer voor. Dus dat je de hoogte van het slootwaterpeil laat afhangen van de hoogte van het grondwaterpeil. Het grondwaterpeil kan worden gemeten door op verschillende, goed gekozen plekken, meters neer te zetten.

Moeten er ook opbrengstmetingen gedaan worden? En een nulmeting?

Dat laatste is volgens het Wetterskip moeilijk omdat het een groot peilvak is.

Er wordt geconcludeerd dat je van tevoren goede afspraken moet maken met elkaar: bij die grondwaterstand doen we dit, bij die stand dat etc. Dan weet de rayonbeheerder precies wat dat betekent wat betreft het regelen van het gemaal.

Hoe flexibel zijn we in het bijsturen van de proef?

In principe zeer flexibel. Er moeten afspraken gemaakt worden hoe vaak je bij elkaar komt, boeren en Wetterskip.

Het idee van de stapsgewijze verhoging lijkt zo slecht nog niet. Misschien is dat sowieso wel een goede aanpak – daar waar dat kan natuurlijk. Het zal de weerstand tegen de (opgelegde) maatregelen misschien verkleinen en voorkomen dat er bij een boer echt vervelende schade ontstaat.

Wat te doen bij schade?

Er wordt vanuit gegaan dat er op deze manier niet echt schade kán ontstaan. Maar mocht dat wel zo zijn, dan gelden de compensatiemaatregelen van het Wetterskip.

Weet het Wetterskip al hoe ze gaat compenseren?

Nog niet precies.

Dan is het wel zaak dat daar snel zicht op komt.

Conclusie is dat er een bijeenkomst moet worden belegd met alle boeren uit het betreffende peilvak. In die bijeenkomst moet ook besproken worden welke afspraken de boeren met elkaar en het Wetterskip moeten maken ... mocht de pilot doorgaan.

Samenvattend is er afgesproken dat

- we onderzoeken om een pilot te doen in een groter peilvak
- we in stapjes van 10cm omhoog gaan
- we peilbuizen plaatsen
- we tussentijdse evaluaties hebben
- bij onevenredige schade taxatie is geregeld
- er monitoring plaatsvindt van de opbrengst / het opbrengstverlies

Vierde werkgroepbijeenkomst - 12 juni 2017

Doel van de bijeenkomst is om met elkaar te bespreken of de aanwezige boeren mee zouden willen doen met een pilot zelfregulering van het peilbeheer. Uitgenodigd zijn boeren die hun bedrijf hebben in één peilvak dat afwatert op het gemaal De Deelen. Het gebied bestaat uit bedrijven op klei en klei op veen. Er ligt hier een actieve opgave, wat betekent dat volgens de Veenweidevisie het winterpeil, voor zover het dat nog niet is, naar -90cm moet en het zomerpeil naar -60cm.

Het Wetterskip geeft heel in het kort het waarom en wat van de Veenweidevisie aan.

Tot nu toe zijn het papieren plannen. Het is dus heel belangrijk om te onderzoeken wat uitvoering van de Veenweidevisie in de praktijk betekent en met zich meebrengt. Vandaar dat het Wetterskip interesse heeft om mee te doen aan een pilot.

Een van de boeren (uit de stuurgroep Aldeboarn / De Deelen) vertelt heel in het kort iets over de Verkenning. Een van de kansen daarvan is dat er in het gebied een pilot zelfregulering gedaan zou kunnen worden, waarbij het peil stapsgewijs omhoog gaat. Daardoor kun je met elkaar bekijken waar problemen ontstaan. Dit moet voorkomen dat er schade ontstaat.

De boeren geven aan dat er zeker problemen zullen ontstaan als de peilen omhoog moeten.

Neem alleen al de drainage die onder water komt te liggen ...

Sommige boeren zitten alleen op klei. Dan ligt er bij hen toch geen opgave?

Het hoogteverschil in het peilvak is wel 1m en het water moet hier en daar al over een hoogte heen.

Ook zijn er negatieve sentimenten en vragen die te maken hebben met wantrouwen richting het Provinciaal Bestuur en het Wetterskip. B.v.: we hebben 'net' een ruilverkaveling achter de rug. Toen ging het water omlaag en nu moet het weer omhoog. Straks misschien weer omlaag?

Omdat de boeren problemen voorzien is er de vraag of het peilvak misschien nog valt op te splitsen, van b.v. 1 naar 4 peilvakken.

Indien nodig zou dat binnen de pilot bekeken kunnen worden.

Omdat het eigenlijk gaat om de hoogte van het grondwaterpeil is geconstateerd dat een grondwater gestuurde pilot het beste zou zijn. Wat betreft drainage die onder water komt te staan heeft ervaring in het westen uitgewezen dat er geen probleem ontstaat als er maar intensief genoeg wordt gedraineerd. Fluctuering van het peil leidt soms wel tot moeilijkheden.

Tijdens een avond over Bodemvruchtbaarheid heeft René Jochems van GroeiBalans aangegeven dat fluctuering van het waterpeil funest is met het oog op veenoxidatie.

Er wordt afgesproken dat het Wetterskip in gesprek gaat met Jochems om de argumenten achter die bewering te bespreken.

Wat betreft het plaatsen van de peilbuizen en het doen van metingen zal het Wetterskip de kosten dragen.

Er zullen van te voren afspraken met elkaar gemaakt moeten worden over de duur van de pilot, hoe vaak je bij elkaar komt, hoeveel cm het peil per keer verhoogd wordt, hoe eventuele schade wordt gecompenseerd etc..

Het Wetterskip stelt het volgende tijdpad voor:

- in september / oktober met elkaar op de kaart aangeven waar de knelpunten liggen, misschien op individueel niveau.
- dan ga je in het veld de situatie bekijken.
- de inventarisatie van de knelpunten bespreek je met elkaar.
- op basis van de uitkomsten daarvan bepaal je of partijen met elkaar een pilot willen doen en zo ja, onder welke voorwaarden.

Komt er na deze verkennende fase een JA, dat gaat het Wetterskip peilbuizen plaatsen etc..

De stemming onder de boeren blijft aarzelend. Een van de boeren uit de stuurgroep houdt een pleidooi voor het meedoen aan de pilot. Het is dé manier om zelf aan het roer te zitten en de pilot is er op gericht om zoveel mogeijk te voorkomen dat er schade ontstaat. Dat moet de insteek zijn.

Dat vinden de boeren een goed vertrekpunt. Er blijven nog veel vragen maar geen van de boeren staat nu bij voorbaat negatief tegenover het doen van een pilot. Met die conclusie wordt de vergadering gesloten.

De stuurgroep Aldeboarn / De Deelen en het Wetterskip zullen ervoor zorgen dat er in september / oktober 2017 een volgende stap gezet kan worden.

Eerste werkgroepbijeenkomst - 23 maart 2017

Doel van de werkgroep is om antwoorden te krijgen op vragen als: hoe verhoog je de bodemvruchtbaarheid op veengrond, wat voor rol kan bodemvruchtbaarheid spelen in het tegengaan van veenoxidatie, hoe zit het met bodemvruchtbaarheid in relatie tot onkruiddruk, hoe bereik je een optimale bodemvruchtbaarheid, gelet op het bodemleven / de bodembioïologie?

Mestscheiding.

Hoe kun je de mest beter benutten? Denk aan tijdstippen van uitrijden: dikke fractie in de winter/ het vroege voorjaar en dunne fractie later in het jaar. Dat is voor de weidevogels beter en het is efficiënter. Dunne fractie geeft eerder kans op verbranding.

NB: dit is ook naar voren gebracht in de groep Aanvullende Verdienmodellen.

We hebben experts nodig die iets kunnen vertellen over

- de financiële gevolgen van mestscheiding
- de gevolgen van mestscheiding voor de bodem en dan met name veengrond
- de gevolgen van mestscheiding voor de weidevogels / natuur.

Manieren van bemesten.

Injecteren, bovengronds uitrijden, het Duo Spray Systeem – de sleepslang. Wat betekenen deze drie systemen van bemesting voor het bodemleven, ook op de lange termijn?

Het verbod op de sleepvoet hangt ons boven het hoofd – wat betekent dit?

Dat betekent zodebemesting / injecteren. Injecteren geeft een hogere opbrengst. Vraag is overigens of een meeropbrengst van gras door zodebemesting ook opgaat voor veen.

Zodebemesting is nadelig voor het bodemleven, de schimmels in de grond gaan kapot.

Je zou ook kunnen sproeien. Water toevoegen verhoogt de efficiëntie van mineralen in drijfmest.

Een hogere efficiëntie van drijfmest kan besparend werken op het gebruik van kunstmest. Maar sproeien is verboden. Hier is sprake van tegenstrijdige wetgeving!

Bekalken - Bokashi - Composter

Is bekalken goed of niet goed? Er is de term 'rijke ouders, arme kinderen'. Dat impliceert: bekalken is goed op de korte, maar slecht op de lange termijn.

Bokashi is een inkuilproces. Je voegt kleimineralen en zeeschelpenkalk toe. Het past in de biologische landbouw. Vraag is wat het op langere termijn met de bodem doet. Er doen verhalen de ronde dat de vertering van organische stof in de bodem doorgaat, wat niet gewenst is.

Composter heeft als nadeel dat het warmte genereert en dus de CO₂ uitstoot verhoogt.

Het effect van het gebruik van steeds groter wordende machines op de bodemkwaliteit.

De bandendruk / het gewicht wordt steeds groter waardoor verdichting van de grond optreedt.

Dat drukt de zuurstof uit de grond wat slecht is voor de bodem. Verdichting speelt eerder op klei dan op veengrond. Deze heeft mogelijk meer herstellend vermogen.

Zijn trekkers op rupsbanden de oplossing? Wat doet een brede band en wat een smalle?

Ontwatering – drainage – greppels

Als er in de winter water op het land blijft staan gaat het bodemleven achteruit. In de lente en zomer kan er wel plasdras zijn t.b.v bijvoorbeeld weidevogels. Via onderwaterdrainage houd je de grondwaterstand op een gelijk peil. In Aldeboarn / De Deelen lopen twee pilots.

Er is behoefte aan expertise

Expert verdichting van de grond: Koen Terberg

Expert a.h.v. profielkuilen. Aequator

Expert Compost: Ton van der Lee

Expert Bokashi: Jan Feersma Hoekstra

Expert die iets kan vertellen over de voordelen / financiële gevolgen van mestscheiding

Algemene bijeenkomst - 6 juni 2017

René Jochems, adviseur van GroeiBalans, geeft een beknopte cursus Bodembioologie. Hieronder enkele opvallende uitspraken, beelden uit zijn presentatie en do's and don'ts i.v.m. veenoxidatie.

Gebrek aan bodembioologie in de bovenlaag geeft veenoxidatie

Een levende bodem beschermt je bodem tegen oxidatie

De stikstof vorm én hoeveelheid die je gebruikt is bepalend voor de kwaliteit en diversiteit van het bodemleven

Kali is de verborgen moordenaar van je bodemleven.

Als ik minister van landbouw was, dan zou ik een verbod uitvaardigen op drijfmest

De mestwet is niet gericht op gezondheid, maar op mineralen

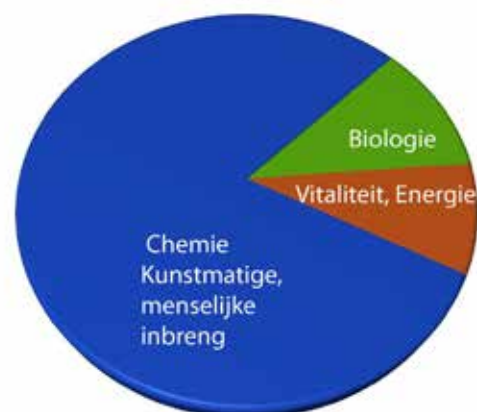
RoundUp (glyfosaat) berooft alles van zijn mineralen - dat heeft ook invloed op de gezondheid van je koeien.

Door onze huidige manier van doen bevat ons voedsel steeds minder essentiële voedingsstoffen.

De boer is de dokter van de toekomst?

de bodem

**het huidige gangbare systeem:
een onhandig ingericht systeem**

Totale beoordeling	Slecht	matig	acceptabel	goed	heel goed	perfect
Algemeen	[Bar chart showing distribution across categories]					
Aantallen	[Bar chart showing distribution across categories]					
Variatie	[Bar chart showing distribution across categories]					

Links:
een veel voorkomende situatie op grasland

zuurstofrijke microben		Slecht	Goed	Perfect	
Bacteriën	aantallen bacteriën variatie bacteriën	[Bar chart showing distribution]			
Schimmels	totaal schimmels variatie schimmels	Extreem laag Extreem laag			
Protozoa	Amoebe Flagelaten	te laag te laag			
Nematoden	bacterie voedend schimmel voedend nematode voedend				

Onder:
Onkruid en ziektes vertellen iets over de bodem.
De afgelopen jaren zijn beide toegenomen

zuurstofarme microben		Matig	Slecht	Zeer slecht	
Bacteriën	anaërobe bacteriën	Niet aangetoond			
Protozoa	Ciliaten Vorticella Rotifer	Niet aangetoond Niet aangetoond Niet aangetoond			
Nematoden	Switchers wortel voedend	Niet aangetoond Niet aangetoond			

- AA Bij aantreffen betreffend onkruid, zijn de dominerende bacteriën anaëroob.
- G Bij aantreffen betreffend onkruid, is bovenstaande factor Goed.
- H Als deze factor hoog is, komt het betreffende onkruid voor.
- J Bij aantreffen betreffend onkruid, speelt factor een rol.
- L Als deze factor laag is, komt het betreffende onkruid voor.
- S Bij aantreffen betreffend onkruid, is bovenstaande factor Slecht.
- ZH Als deze factor zeer hoog is, komt het betreffende onkruid voor.
- ZL Als deze factor zeer laag is, komt het betreffende onkruid voor.

Onkruid, wat zegt het...																									
	Calcium	Fosfaat	Kalium	Magnesium	Mangaan	Ijzer	Zwavel	Koper	Zink	Boor	Chloride	Selenium	Aluminium	Humus	Porusiteit	Bacteriën	Vochthehalte	Zoutgehalte	Hardheid	Residuontbinding	Drainage	Zandrig	Plakkerig		
Akkerdistel	L		H		ZL	ZH		L						L		AA				S					
Akkerviooltje																									
Brandnetel (grote)	ZL	ZL	ZH	ZH	H	ZH	ZH	ZH	H	H	H	H	H	L	L	AA	H		J	S	S			J	
Brandnetel (kleine)	L	ZL	ZH	ZH		H		H						L		L								J	
Canadese Fijnstraal	ZL	ZL	ZH	ZH	H	H	H	H	ZH	ZH	ZH	H	H	L		AA				S					
Dovenetel (paars)	L	L	H											L	L	AA									
Herderstasje	ZL		H	ZH	H	H	H	H	H	H	H	H	H	L			L	H		G	G				
Klein kruiskruid	L	ZL		H		H					H	L		L	L					G	J			J	
Kweekgras	L	H	H	ZH			H		H	H	H	H	H	L	L	AA	H		J				J		
Melganzenvoet		ZL	ZH				H													G					
Melkdistel	L	ZL	ZH	ZH	H	H	ZH	H	H	H			H							G	G				
Muur	ZL	ZL	ZH	H		H	H	H	H	H	H	H	H	L	L									J	
Paardebloem	ZL		ZH								H			L						S	G				
Perzikkruid	L	H			H				H		ZH						H					S			
Straatgras	L		ZH	ZH	H	H	ZH	H	ZH	ZH	H	H		L	L	H						G			
Varkensgras	ZL	ZL	ZH	ZH								H	J	L	L	AA		H		S	S			J	
Zeegroene ganzenvoet	ZL	ZL					ZL	L					J	ZL	H			J	J			J			
Zegge grassen	L		H	H									H	L	L	AA	H		J	S	S				
Zevenblad																									
Zwaluwtong	ZL	ZL	ZH	ZH										L						S	G				
Zwarte Nachtschade	L	ZL	ZH	ZH	H	H	H			H	H	H	H	L	L	AA			J	S				J	

Bodembioogie in relatie tot veenoxidatie - korte stellingen - do's and don'ts

Bodem bouwt van boven naar beneden op, dus wat er op de bovenlaag gebeurt / wordt toegepast is van grote invloed op de diepere lagen.

Toepassingen en reacties vanuit de bovenlaag

Als er structuurbederf (zuurstof tekort) optreedt in de bovenste laag (20-30cm) is er daaronder een probleem. Vaak is dat een gebrek aan bodembioogie en een scheikundige onbalans in mineralen, vooral in graslanden.

Bij relatief droge winters blijft de bovenlaag nat en de onderlaag droog. Dit geeft problemen met de vochthuishouding. Het contact met het grondwater is hiermee verbroken en dat geeft meer zuurstof in de diepere lagen van het veen in de verkeerde periode van het jaar. Het is beter als de diepere lagen in het najaar en de winter (verteringsperiode van organische stof is dan het hoogst) goed vochtig zijn in veenland.

Wat te doen

Bodembioogie ondersteunen + verdere schade aan bodembioogie voorkomen

Kunstmestgebruik aanpassen + kwaliteit dierlijke mest verbeteren

Mineralenbalans herstellen. Vooral Kali input in beeld brengen.

Mineralen toepassen die het bodemleven ondersteunen en vergroten.

Bij structuurbederf de bovenlaag ontwateren in de natte periode

Bodem bedekt of begroeid houden.

Wat niet te doen

Gebruik van kunstmest / stikstof soorten die schade toebrengen aan de bodembioogie:
nitraat, fijne ammonium

Injecteren van verrotte drijfmest

Kali overmaat leidt tot onbalans van calcium en magnesium in de bodem, dit leidt vervolgens tot zuurstof gebrek. Dit geldt vooral in de veehouderij op grasland.

Zware machines in nazomer en herfst

Kerende grondbewerkingen + natte grondbewerkingen

De waterstanden

Wat betreft de waterstanden is er natuurlijk iets voor te zeggen om deze hoog te houden zodat er geen zuurstof in de veenlagen komt in de verteringstijd. Als dit echter ten koste gaat van de bodembioogie in de bovenste 30 cm dan kan dit averechts werken op de structuur en de productie op het land. Dit geeft op langere termijn weer meer veenoxidatie. De waterstanden kunnen het best in dienst staan van een gezonde bovenlaag. Wat een gezonde bodem betreft betekent dit dat de structuur van de bovenlaag voorop gesteld moet worden.

Bodemleven heeft zuurstof nodig. Vooral in de bovenlaag moet de vertering door kunnen gaan. Hier wordt ook de mest e.d. aangeboden. Daar dus liever niet te nat. Als de structuur van de bovenlaag goed is, kunnen de grondwaterstanden op normale hoge niveau's gehouden worden in de winterperiode. Voor de zomerperiode geldt dat de gewassen de grond voldoende moeten kunnen laten opdrogen voor een goede groei. Verhoogde grondwaterstanden, versneld toegepast, bij hogere bodemtemperaturen maken fosfaat mobiel en de beschikbaarheid van calcium en andere mineralen lager. Dit geeft o.a. problemen met pitrus e.d.. Daarnaast werkt dit de veenoxidatie in de hand omdat het bodemleven afneemt.

Eerste werkgroepbijeenkomst - 3 maart 2017

Doel van de bijeenkomst is om met elkaar te verkennen wat aanvullende verdienmodellen zouden kunnen zijn.

Voersystemen

Een van de boeren is geïnteresseerd in onderzoek naar andere grassoorten / energierijke gewassen en een ander voersysteem dan het nu gangbare systeem: een combinatie van mais en gras. Is gras zo te veredelen dat we alleen met gras uit zouden kunnen? Met een 'twee in één' gewas bestaande uit eiwit en zetmeel? Het krachtvoer, gemaakt van een restproduct van soya, komt van de andere kant van de wereld. Een erg omslachtig en weinig milieuvriendelijk systeem. Kan dat anders, beter, goedkoper?

Gebruik Kunstmest en Mestscheiding

Het huidige systeem heeft onlogische kanten. De gangbare boer gebruikt 250kg stikstof per hectare, waarvan 85kg stikstof uit kunstmest. Stel dat we geen kunstmest meer zouden gebruiken, zouden we dan 350kg organische mest mogen gebruiken?

Door mest te scheiden krijg je een vast deel en een vloeibaar deel. Wanneer je ook stro in de boxen doet, wordt de koolstof/stikstof verhouding in de mest beter en daardoor de kwaliteit van de mest.

Na scheiding is de dikke fractie fosfaatrijk en geschikt om in het voorjaar uit te rijden omdat fosfaat weinig uitspoelingsgevoelig is. De dunne fractie, met de uitspoelingsgevoelige en snel opneembare stikstof, komt iets later in het seizoen beter tot zijn recht. Deze andere werkwijze zou een besparing van 3000m³ gas per ton kunstmest kunnen opleveren! Er is onderzoek nodig naar andere manieren van doen.

Compostering

Onderzoek naar Compostering is ook een wens. Dat komt aan de orde bij Bodemvruchtbaarheid.

Windenergie en Zonne-energie (mede) in relatie met burgers

Een van de boeren heeft zonnepanelen en is zelfvoorzienend. De zonnepanelen schelen hem 9.000,- per jaar. Het is interessant om te onderzoeken op wat voor manier er misschien een koppeling te maken is met de burgers in het gebied, om b.v. gezamenlijk te investeren in zonnepanelen. Liever zonnepanelen op de daken dan in weides. Ook windenergie van kleine molens is onderzoek waard.

Biovergisters

Over de kleinschalige biovergisters die Friesland Campina subsidieert zijn de aanwezigen niet enthousiast. Dit omdat de koolstof uit de mest wordt 'vergist' (methaan) terwijl je dit zo hard in de bodem nodig hebt. Verder weet je niet wat voor microleven zich ontwikkelt in een mestvergister (botulisme?).

Stimulerende regelgeving

De boeren constateren dat hen "vergroening boven het hoofd hangt". Probleem is alleen dat ze daar nog niet op in kunnen spelen, omdat ze nog niet weten wat voor regels er daaromtrent gesteld zullen gaan worden.

Bermbeheer door boeren gekoppeld aan lokale agrarische groenstations.

Lijkt een goede mogelijkheid voor extra inkomen. Het residu is in principe voor gebruik op het eigen erf, want bij levering aan burgers komen er strenge regels om de hoek kijken.

NB: de gemeente Heerenveen heeft in een gesprek aangegeven dat zij in principe willen meewerken. Maak het maar praktisch, werd er gezegd!

Een Beter Landschap keurmerk? Gangbaar+ of Bio-Light?

Het product van de melkveehouderij – afgezet tegen de hoge kwaliteit ervan – levert (te) weinig geld op / krijgt (te) weinig waardering van de consument. Boeren doen weinig aan vermarkten en PR. Boeren moeten de link met de burgers verbeteren, ze er meer bij betrekken.

Of meer opbrengst voor het product er in zit, vinden de meeste boeren discutabel. En pas op: niet iedereen kan biologisch boer worden of kaas en streekproducten gaan verkopen. Op een gegeven moment is de markt daarvoor verzadigd. Meer binding met de consument is zeker belangrijk.

Er zijn nu twee hoofdstromen: gangbaar en biologisch. Is daar een derde categorie aan toe te voegen: gangbaar+ of bio-light, met dezelfde strenge borging als biologisch?

Een boer die aan agrarisch natuurbeheer doet, aan ganzenopvang of waterretentie, die een randje bloemen inzaait of een ommetje creëert voor de burgers in het dorp ... zou die een rechtstreekse vergoeding (b.v. 0,05 per liter) kunnen krijgen via zijn product. Zoiets als het Beter Leven keurmerk voor vlees maar dan voor de zuivel? Een Beter Landschap keurmerk?

Leegstaande / komende agrarische bedrijven.

Een van de boeren vertelt dat er eerst 35 boeren in het gebied waren en nu nog maar 8. In de periode van steeds verdergaande schaalvergroting waren de grote agrarische bedrijfsgebouwen nog wel te verkopen, maar nu niet meer. Dus zitten sommige boeren helemaal klem en kunnen ze niet stoppen terwijl ze dat wel zouden willen.

Er is onderzoek nodig naar (potentiële) leegstand en wat daaraan te doen zou zijn, o.a. door nieuwe regelgeving. De gemeente Heerenveen heeft aangegeven dat ze daar in principe open tegenover te staan.

Er zijn mensen uit het gebied naar het buitenland vertrokken én er zijn mensen, nu nog steeds, die wel zouden willen boeren hier, maar die geen startkapitaal hebben. Hoe kun je deze mensen een kans bieden? Hoe kun je mensen prikkelen om in het Lege Midden te komen boeren? Kunnen private equity partijen daarbij helpen en / of vermogende Friezen?

Ecosysteemdiensten en alternatieve teelten

In reactie op het probleem van de steeds verdergaande veenoxidatie heeft bureau Altenburg & Wymenga het idee gelanceerd van de Veenhouderij: een agrarisch bedrijf op veen, dat zijn brood (juist/deels) verdient door hogere waterpeilen en het aanbieden van 'ecosysteemdiensten' zoals:

- weidevogelbeheer
- natte ecologische dooradering
- waterberging en waterretentie
- vermindering maaiveld daling en CO₂-emissiereductie als maatschappelijke dienst, zoals in Valuta voor Veen wordt onderzocht.
- kostenbesparing door vermindering van muizen- en droogteschade
- kostenbesparing door onderwaterdrainage en efficiënter mineralenbeheer
- natte teelten zoals in Better Wetter wordt onderzocht

Door een combinatie van verdienmogelijkheden en kostenbesparingen ontstaan nieuwe mogelijkheden voor boeren op veenweide en kan het interessant worden om het bedrijf aan te passen aan een hoog waterpeil.

Bovenstaand idee staat of valt met vooruitstrevende en stimulerende maatregelen! De genoemde verdienmogelijkheden en diensten verkeren nu nog in verschillende stadia van ontwikkeling. Inpassing van hoog water voor weidevogels is min of meer praktisch. Waterdiensten uit berging en retentie moeten nog worden ontwikkeld, evenals verdienmogelijkheden uit verminderde maaiveld daling en CO₂-emissiereductie. Met kostenbesparing door efficiënter mineralengebruik bestaat al veel ervaring, maar over de combinatie peilverhoging en emissiereductie is minder bekend. Hoger waterpeil tegen muizen- en droogteschade staat nog in de kinderschoenen.

Voor de boeren in de werkgroep is de Veenhouderij op dit moment dus nog een brug te ver om serieus mee bezig te gaan - temeer omdat ze de melkveehouderij als hart van het bedrijf zien.

Algemene bijeenkomst zonne-energie - 19 april 2017

Sjak Elsinga van MarEtec geeft informatie over het investeren in zonne-energie, ook in relatie met de burgers in Aldeboarn en omgeving. Op de avond is ook een vertegenwoordiger aanwezig van Enerzy Koöperaasje Aldeboarn.

Elsinga maakt onderscheid tussen klein en grootverbruikers. Zijn conclusie is dat investeren in zonne-energie voor de agrarische bedrijfssector rendabel is. Ook de verhuur van het dak, voor zonnepanelen van burgers, komt ter sprake. Conclusie is dat een dergelijke constructie rendabel wordt als ca. 15 burgers voor een periode van ca. 15 jaar een contract aangaan met de boer. Een punt dat de boeren tegenhoudt, en niet alleen wat betreft dit thema, is dat de overheid (te) grillig is: de stimulerende maatregelen - in dit geval saldering - zijn niet voor de lange termijn gegarandeerd waardoor je er als bedrijf onvoldoende op kunt bouwen.

Gesprek Nico van der Weerd en Afke Kester - Agrarisch Natuurbeheer Weststellingwerf (ANW) i.v.m. Bermbeheer door Boeren – 19 juni 2017

ANW is 'ervaringsdeskundige'. Het collectief heeft een contract met de gemeente Weststellingwerf voor zowel ecologisch als gewoon bermbeheer. Momenteel beheert ANW 25% van het bermoppervlak. ANW is in de '90er jaren begonnen met 2 bermen op basis van het loonwerkerstarief. Maar omdat ecologisch bermbeheer 4 werkgangen nodig heeft (jaarlijks 2x maaien en 2x afvoeren en het materiaal uit de sloot binnen 14 dagen wordt afgevoerd) kost het de gemeente meer geld. Dus voor ecologisch bermbeheer moet de politieke wil er zijn. NB: rapporten bevestigen de ecologische 'winst' van het bermbeheer door ANW.

Bermbeheer - Lokale Groenstations - Circulaire Landbouw: wetgeving als struikelblok
De baggerspecie uit de sloten wil ANW het liefst in de eigen gemeente kwijt. Dat kan nu niet meer en dus moet de afval naar de verwerking en dat is duur. ANW is groot voorstander van lokale groenstations, een systeem dat b.v. in Oostenrijk goed functioneert.

Voor een groenstation bij een boer op het erf is een omgevingsvergunning nodig. De gemeentes Weststellingwerf en Heerenveen willen daar best aan meewerken - daar ligt het probleem niet. Het probleem is de huidige wetgeving.

1. de boer wordt volgens de wet 'afvalverwerker' met alle gevolgen van dien
2. de mestwet zit in de weg. De boer zit vast aan een gelimiteerde stikstof depositie. En meer biomassa op het erf betekent meer stikstof depositie.

Momenteel kan dus alleen de boer die vanuit de mestwet nog ruimte heeft een lokaal groenstation beginnen.

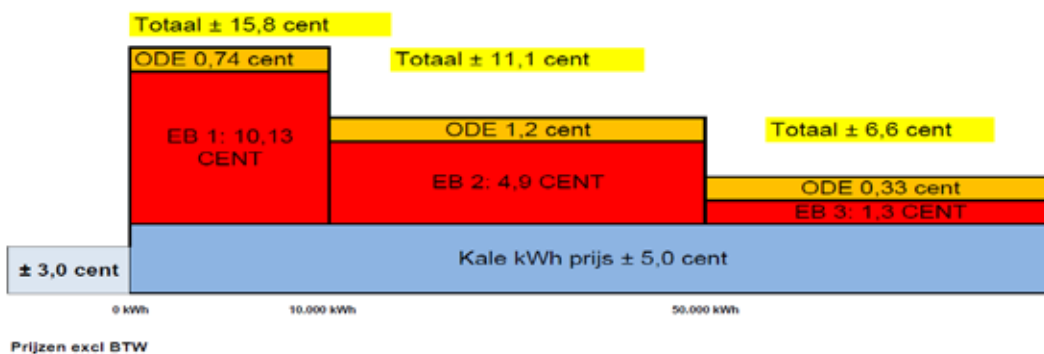
Kleinverbruik

- Tot en met 3 x 80 ampère
- Salderen, in ieder geval tot 2023
- Staffel energiebelasting
- EIA: tot 25 kWp (92 panelen) niets, daarboven alles 55,5% (max 0,75/Wp) (25 kWp is dan aftrekpost van €10,400,

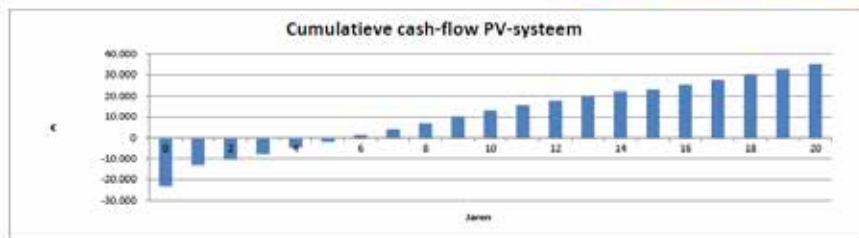
Staffel Energiebelasting

kWh prijs 2017

Investeringsmodel 2017 voorbeeld Astronergy 25 kWp sandwichpanelen

Investering	
Aanschaf systeem turn-key	excl. BTW 23.000
Bijgevoegde kosten	excl. BTW
Overige subsidies	0
Netto investering	excl. BTW 23.000
Aantal panelen	92
Oppervlakt (ca.)	m2 166
Piekvermogen per paneel	Wp 270
Totaal piekvermogen	Wp 24.780
Opbrengst per paneel	kWh/jaar 894
Locatiefactor	0,94
Totaal jaaropbrengst	kWh 24.302
Huidverbruik	24.100
Gevocht percentage eigen gebruik	100%
Gem. Levensduur tot 10.000 kWh	excl. BTW 8.100
Gem. Lev. tenet 10.000 kWh-50.000 kWh	excl. BTW 8.110
Gem. Lev. tenet >50.000 kWh	excl. BTW 8.090
Opbrengstprofiel	% investering
Escalatie kWh-tenet	2,00%
Escalatie overig	2,00%

Exploitatie	
Opbrengsten	
Uitgespaarde kWh eerste schijf	
Uitgespaarde kWh tweede schijf	
Uitgespaarde kWh derde schijf	
TOTAAL opbrengsten	
Kosten	
Financierings Omschoven	excl. BTW
Financiering	excl. BTW
TOTAAL kosten	excl. BTW
Operationele Cash Flow	
Financiële beschouwing	28,0%
Ruimtegebruiksoverslag	55,5%
EIA (boven de 25 kWp max 0,75 per Wp)	10%
Financiële afschrijving	42,3%
Efect op netto fiscale winst bedrijf	
Efect op te betalen belasting bedrijf	
Netto Cash Flow na belasting	
Netto cash flow Cum na belasting	

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
1.690	1.633	1.665	1.698	1.732	1.767	1.802	1.838	1.875	1.912	1.950	1.988	2.026	2.070	2.111	2.153	2.196	2.240	2.288	2.331	2.371	
1.540	1.571	1.602	1.634	1.667	1.700	1.734	1.769	1.804	1.840	1.877	1.915	1.953	1.992	2.032	2.073	2.114	2.156	2.199	2.243	2.283	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
3.140	3.203	3.267	3.332	3.399	3.467	3.536	3.607	3.679	3.753	3.828	3.904	3.982	4.062	4.143	4.226	4.311	4.397	4.485	4.574	4.674	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3.750	0	0	0	0	0	
50	70	72	73	75	76	78	79	81	82	84	86	88	90	92	93	95	97	99	101	101	
3.071	3.132	3.195	3.259	3.324	3.391	3.458	3.528	3.598	3.670	3.744	3.818	3.895	3.973	4.052	4.133	4.216	4.300	4.385	4.474	4.574	
-4.440																					
-10.531																					
-2.300	-2.300	-2.300	-2.300	-2.300	-2.300	-2.300	-2.300	-2.300	-2.300	-2.300											
-10.200	832	695	558	420	281	142	0	139	276	413	550	687	824	961	1.098	1.235	1.372	1.509	1.646	1.783	
-8.904	393	510	627	743	859	975	1.091	1.207	1.323	1.439	1.555	1.671	1.787	1.903	2.019	2.135	2.251	2.367	2.483	2.599	
-23.000	3.675	2.783	2.019	1.298	624	0	297	612	927	1.242	1.557	1.872	2.187	2.502	2.817	3.132	3.447	3.762	4.077	4.392	
-23.000	-13.125	-10.342	-7.559	-4.775	-1.991	803	4.112	9.221	14.330	19.439	24.548	29.657	34.766	39.875	44.984	50.093	55.202	60.311	65.420	70.529	
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	

Rendement op investering 15,3%

NB. Overleg altijd met uw fiscalist omtrent de toepassingsmogelijkheden en uitwerking van fiscale regelingen in uw specifieke situatie!

Voordeel van bermbeheer voor de gemeente

- Op den duur minder onderhoud aan de bermen omdat ze steviger worden.
- Minder last van overlastgevende kruiden zoals b.v. Fluitekruid, met als gevolg dat boeren minder gif spuiten
- Veiligheid is groter (bermen worden schaler = minder hoge begroeiing en 2x gemaaid)
- De bloemrijke bermen leveren meerwaarde op qua uitstraling

NB: bij ecologisch bermbeheer wordt ook het beheer na een aantal jaren minder intensief en dus minder kostbaar. ANW maait nu nog 1,5x per jaar.

Voordeel van bermbeheer voor de boer

- De boer verdient er iets aan, maar niet veel. Geld is niet de drijfveer. Het draagt bij aan een positief imago. Misschien dat je er in de toekomst 'focus planet' punten voor krijgt.
- Je doet het met eigen machines en houdt regie over het eigen gebied / de eigen berm.
- Je kunt het product verkopen aan b.v. paardenboeren.
- Het kweekt saamhorigheid wat weer andere (gemeenschappelijke) zaken kan opleveren.
- Als het lukt om de wettelijke hobbel te nemen, dan hoef je door gebruik van het bermmaaisel minder kunstmest aan te voeren én kun je (op de lange termijn) werken aan het verbeteren van de bodem(biologie).

Probleem is afval in de berm.

Burgers (en vooral kinderen / jongeren) moeten bewust gemaakt worden dat de berm voedsel oplevert voor de dieren. In Duitsland staat er een bordje in de berm: wij voeren dit aan onze dieren, s.v.p. geen afval in de berm.

De gemeente Heerenveen heeft aangegeven dat ze in principe mee willen doen, maar dat ILM - Aldeboarn / De Deelen het 'praktisch' moet maken'. Het advies van ANW

- Zoek geschikte bermen
- Zoek boeren die mee willen doen
- Bepaal het prijskaartje dat er aan hangt (probeer iets meer te krijgen dan wij want het vraagt ook organisatie)
- Kijk of je startsubsidie zou kunnen krijgen - ANW kreeg destijds startsubsidie van de RaboBank
- Sluit minimaal een 4-jaarscontract af met indexering. Als alles naar wens loopt kun je het uitbreiden qua oppervlakte en tijd

Tweede werkgroepbijeenkomst - 21 juni 2017

De meeste van de thema's die de vorige keer aan de orde zijn gebracht, zijn verkend. Dat geldt niet voor voersystemen, mestscheiding / gebruik van kunstmest. Dat zou aan de orde komen in de Werkgroep Bodemvruchtbaarheid maar dat is nog niet gebeurd. Komt in de volgende fase. Onderzoek naar mogelijkheden i.v.m. leegkomende agrarische bedrijven op basis van concrete situatie(s): ook dat komt in de volgende fase aan de orde. Voert te ver voor deze verkenning.

Het gesprek komt op de vraag: Hoe kun je mensen helpen die willen gaan boeren, maar die geen ouders hebben die de boerderij en dus kapitaal in het bedrijf stoppen?

Zo iemand heeft een startkapitaal van ca 2 miljoen nodig, maar kan op basis van het bedrijf maar zo'n 800.000 / 1 miljoen financieren bij de bank. Hoe financier je dat gat? Is er een manier te bedenken om deze mensen onder gunstige voorwaarden (een renteloze lening voor het gat?) te helpen aan voldoende startkapitaal? Eventueel i.s.m. private equity partijen?

De huidige situatie verhoogt de kans op schaalvergroting. Land van stoppende boeren komt bij collega's terecht.

Iemand was bij een bijeenkomst over de toekomst van het platteland. De meeste aanwezigen waren tegen verdergaande schaalvergroting. Hoe kun je dat voorkomen?

Verdergaande schaalvergroting ligt voor de hand. De bedrijfskosten zijn de afgelopen jaren alleen maar gestegen, terwijl de vergoeding voor de melk alleen maar gedaald is. Een bedrijf (met opvolger) kan dus alleen het hoofd boven water houden als er meer omzet wordt gedraaid. Schaalvergroting dus.

De boeren beseffen zich dat ze in dit systeem - waarin ze afhankelijk zijn van de prijzen op de wereldmarkt - min of meer gevangen zitten en dat het ze kwetsbaar maakt. Ze onderkennen dat ze minder kwetsbaar zouden zijn voor schommelingen op de wereldmarkt als ze aanvullende verdienmodellen zouden hebben. Maar zo'n transitie kan alleen plaatsvinden als er robuuste en stimulerende lange termijn maatregelen en regelgeving komt die investeren in alternatieven - kostenbesparend en/of opbrengst verhogend - mogelijk maakt.

Zouden jullie kleiner willen worden als het kon?

Een minderheid van de boeren antwoordt met ja.

Zonne en windenergie

De avond over zonne-energie bracht niet echt iets nieuws. Samenwerking met burgers kan interessant zijn, dus verder onderzoeken. De verhuur van het dak, voor zonnepanelen van burgers, lijkt rendabel te zijn. Een van de boeren wil vooral baas op eigen erf blijven, dus voor hem moet er dan een vorm van samenwerking tussen boeren en burgers bedacht worden waarbij dat gewaarborgd is.

Zouden jullie zelf in zonne-energie willen investeren?

Ja. Punt dat ze tegenhoudt is tweeledig. Ze hebben momenteel onvoldoende financiële ruimte en de overheid is niet betrouwbaar. Anders gezegd: de stimulerende maatregelen van de overheid zijn niet voor de lange termijn gegarandeerd waardoor ze er als bedrijf onvoldoende op kunnen bouwen.

De boeren hebben informatie gekregen over kleine, 15m hoge windmolens. Net als de zonne-energie kan windenergie kostenbesparing opleveren waardoor je als boer minder kwetsbaar wordt of meer ruimte krijgt om naast de melkveehouderij andere verdienmodellen te ontwikkelen.

De molens van 10m hoog die nu zijn toegestaan, zijn te laag, is iedereen van mening. De nok van de schuur is soms al 15 hoog dus staat de molen in de luwte.

NB: een tweede tak mag nooit ten koste gaan van de eerste.

Volgende fase: gebruik zonne-energie verder onderzoeken. Ook in relatie tot burgers.

Wat zou je tot een investering in zonne of windenergie stimuleren?

Een soort lease contract – renteloze lening waarbij je per jaar terugbetaalt wat je uitspaart.

De boeren hebben informatie gekregen over de Veenhouderij en verdienen met Ecosysteemdiensten. De boeren wijzen erop dat ook de verpachters van de grond akkoord zullen moeten gaan met een andere manier van boeren = ander gebruik van de grond. Vernatting, waterberging etc.. kunnen tot waardeverlies leiden en daar zitten boeren én verpachters (beleggers) niet op te wachten.

Een van de boeren vindt dat we het niet moeten zoeken in de kwantiteit maar in de kwaliteit. Zoals al aangegeven zijn de inkomsten van de melkveehouderij de laatste decennia alleen maar gedaald. Sowieso is de prijs van voedsel en het percentage van ons inkomen dat we besteden aan voedsel gedaald. Een probleem voor de hele agrarische sector.

Een verschuiving die eruit bestaat dat de boer zich veel meer gaat richten op het maken van een kwaliteitsproduct, kan onderdeel van de oplossing zijn. Misschien heeft melk die aanwijsbaar gezonder is de toekomst. Wereldwijd zijn mensen in gezondheid geïnteresseerd (minder ver van m'n bed dan landschap) en mensen die het zich kunnen veroorloven, of ze nu uit China komen of Europa, zullen daarvoor willen betalen.

Marten Dijkstra en Lenneke Büller hebben op 26 juni een gesprek over dit thema met Catharinus Wierda.

De huidige financiële situatie van de boeren is over het algemeen niet gunstig. Als je dan nadenkt over de gevolgen van de uitvoering van de Veenweidevisie en over andere vormen van bedrijfsvoering, dan is het belangrijk om de financiële consequenties daarvan inzichtelijk te maken. Zoals een jonge boer zei op de Innovatiedag Veenweide: ik sta open voor vernieuwing maar uiteindelijk is belangrijk wat het onder de streep betekent. Ik ben ondernemer - ik moet ervan leven. In de volgende fase moet er dus expertise op dit vlak worden ingehuurd.

Bermbeheer door boeren

Niet over gesproken. In de vervolgfase proberen we tot praktische uitvoering te komen.

NB: bermbeheer gaat pas wat 'opleveren' als je het koppelt aan lokale groenstations.

Verbreding in traditionele zin

Niet over gesproken. In de volgende fase moet worden onderzocht welke, meer traditionele aanvullende verdienmodellen realistisch zijn. E.e.a. in samenhang met andere partijen en ontwikkelingen in Aldeboarn / De Deelen - denk aan zorg, recreatie en toerisme etc.

Een van de boeren merkt op: boeren die b.v. een camping hebben kiezen niet voor schaalvergroting. Ze hebben heel vaak geen opvolger / het zijn stoppers.

De verwachting is dat de belastingdruk voor veel boeren de komende jaren gevaarlijk hoog zal worden. Nu ze door een iets stijgende melkprijs weer wat winst maken moet er winstbelasting betaald worden. De verliezen van de afgelopen jaren kunnen ze maar over een periode van drie jaar verrekenen met de winst. Een situatie waardoor ze geen vet op de botten kunnen kweken voor tijden dat het weer slechter gaat. Weer investeren lijkt een oplossing, maar is het dat?

Gesprek Catharinus Wierda - De Fryske - 26 juni 2017

Catharinus Wierda heeft zelf het kaasmerk De Fryske op de markt gebracht én heeft een bijdrage geleverd aan het op de markt brengen van het merk Weideweelde (van NoorderlandMelk / A-ware) en Boerengilde.

Wierda benadrukt dat je, om volume en impact in de sector te genereren, een bedrijfsoverstijgend concept moet hebben, wat ook retailers interessant vinden en dat aansluit op bestaande logistiek en vervoerssystemen. Anders is het niet rendabel - als je ook wilt investeren in marketing en het inrichten van een professionele organisatie. Hijzelf b.v. betaalt de boer die de melk levert voor De Fryske 0,04ct per liter meer dan de huidige prijs van 0,38ct. Dit is voor de boer een mooie plus en het vertaalt zich in een prijs voor de kaas die acceptabel is voor een grotere groep consumenten. Aandachtspunt is dat de tussenhandel, die vaak 20-25% vraagt, niet een te grote rol gaat spelen.

Is melk die inspeelt op gezondheid een idee?

Wierda: Glanbia – de Ieren - komen eerdags met volledige grass fed milk, waar meer aminozuren inzitten. Dat gaan ze waarschijnlijk ook claimen. Gezondheid vindt Wierda een interessant thema, maar hij vraagt zich af of claims slim zijn en nodig. Ook is 100% vers gras gevoerde melk in Nederland moeilijker dan in Ierland. Wierda benadrukt dat bovenstaande, specifieke merken en markten slechts een oplossing biedt voor een klein deel van de boeren. De echte oplossing moet komen van huismerken, grote merken en partijen als Friesland Campina. En daar is volgens hem ook ruimte voor. Bij merken wordt al snel 0,20ct per liter besteed aan marketing.

Daarnaast bieden bestaande verwerkers en coöperaties vrijwel geen nieuwe duurzame concepten aan. Duurzaamheid is voor hen geen criterium. Zij houden nog steeds vast aan het coöperatieve 'gelijkheidsbeginsel' waarbij boeren niet substantieel beloond worden voor duurzaamheidsinspanningen. Samenleving én boeren zouden druk moeten uitoefenen op de zuivel. De Friese boeren oefenen bij de boerenlobby te weinig druk uit en laten de regie teveel over aan de intensiever boeren uit andere delen van Nederland.

Hoe ontstaat innovatie?

Door nieuwe combinaties en de creatieve destructie van het bestaande, volgens een hoogleraar innovatie (Ruud Smits) waarmee Wierda gesproken heeft.

Levert het gebruik van kunstmest een negatieve bijdrage aan de veenoxidatie?

Wierda - qua opleiding bodemkundige - denkt van niet, maar zit al 10 jaar niet meer echt in het vak. Maar bedenk dat er geen businesscase zit onder advisering over bodembioëologie! Vandaar dat bodembioëologie / bodemvruchtbaarheid een ondergeschoven kindje is. De boer krijgt adviezen van mensen die iets te verkopen hebben.

Hoe zou je het probleem van de veenoxidatie te lijf gaan?

Wierda oppert het idee van de oprichting van een Veenweide Fonds of Trust: diverse partijen verplichten zich om langjarig geld te storten in een fonds of verzekering dat de (financiële) basis vormt om een impuls te geven aan het remmen van verdergaande veenoxidatie. Uit dat fonds of verzekering zou volgens hem in een keer de afwaardering van de grond gefinancierd kunnen worden. Dat geeft de boer vooral duidelijkheid en zekerheid - en de basis om een nieuw businessmodel op te baseren. Aan marginale, tijdelijke subsidies heeft de boer niets.

Wierda noemt het voorbeeld van mijnen die in derde wereldlanden worden geëxploiteerd door particuliere bedrijven. Deze bedrijven zijn - na volledige exploitatie van de mijn - verplicht om bij te dragen aan de compensatie / oplossing van de milieu en andere schade die het gevolg is van de exploitatie van de mijn. In de praktijk kwam het er vaak op neer dat deze bedrijven er tegen die tijd voor zorgden dat ze 'failliet' waren, waardoor ze niet meer voor de schade hoefden op te draaien. Dit probleem is opgelost door te eisen dat dergelijke bedrijven, tijdens de exploitatieperiode, jaarlijks een bepaald bedrag afdragen aan een soort 'verzekering': een pot die voor geen ander doel gebruikt kan worden dan schadeherstel na sluiting van de mijn. Aandachtspunt is wel dat het hier om een prestatie achteraf gaat, terwijl we wat betreft de veenweideopgave een investering vooraf willen. Het is belangrijk om breder te kijken naar financiële instrumenten en naar partijen die borg zouden willen staan voor de eerste financiering.

BIJLAGE 2

Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn

De Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn, opgericht in 2012, bestaat uit een groep van 11 mensen – zeer divers qua beroep - die in het beekdal wonen en /of werken. Mensen die zich allemaal erg betrokken voelen bij het gebied. Bij haar toekomst en die van haar landschap. De stichting is van mening dat:

- het beekdallandschap Koningsdiep potentie heeft en het waard is om je best voor te doen.
- dat stilstand achteruitgang is. Dat behoud (van kwaliteit) alleen mogelijk is door ontwikkeling. Vrij naar Darwin: de sterkste is hij die zich het best aan veranderende omstandigheden weet aan te passen.
- dat - gezien de huidige ontwikkelingen op het platteland – gebiedsontwikkeling (ruimtelijk en economisch) nodig is. Maar niet op elke manier en tegen elke prijs.
- dat die gebiedsontwikkeling een duidelijke focus moet hebben en niet moet blijven steken in een optelsom van losse incidenten.

De stichting streeft naar gebiedsontwikkeling op basis van de volgende uitgangspunten:

- het gaat niet om een gebied als bestuurlijke eenheid, maar om een gebied als cultuurhistorische, landschappelijke eenheid, waarmee mensen zich kunnen identificeren en verbinden – bewoners, ondernemers én potentiële bezoekers.
- het gaat om karakterversterkende ontwikkeling: de kenmerkende eigenschappen van het gebied / de streek vormen de leidraad.
- de ontwikkeling moet alle partijen 'winst' opleveren: burgers, ondernemers (waaronder boeren!) maatschappelijke organisaties etc.. Dat kan economische / materiële winst zijn, maar ook immateriële / 'emotionele' winst in de vorm van meer woongenot, beschikbare diensten, biodiversiteit, landschappelijke kwaliteit etc..

De samenwerking met Gebiedscoöperatie It Lege Midden in het kader van de Veenweidevisie past naadloos in deze ambitie.

BIJLAGE 3

Gebiedscoöperatie It Lege Midden

Bij de oprichting van It Lege Midden was al meteen duidelijk dat de coöperatie zich niet alleen zou gaan inzetten voor agrarisch natuurbeheer, maar dat ze ook een maatschappelijke, verbindende rol ambieerde. Alhoewel agrarisch weidevogelbeheer de hoofdmoot vormt – de coöperatie beheert 3700 hectare weidevogelgebied van hoogstaande kwaliteit! - heeft It Lege Midden sinds haar officiële oprichting, eind 2015, al verschillende projecten op zich genomen. Te denken valt hierbij aan een coördinerende rol bij de uitvoering van de Friese Veenweidevisie en het implementeren van het provinciale leefgebied “Natte Dooradering”.

Het was vooral de inbreng van de maatschappelijke component, waardoor het bestuur van It Lege Midden de samenwerking wilde aangaan met de Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn. De aanpak van onderop - voor, maar vooral ook met de bewoners, waaronder ondernemers zoals de boeren - spreekt het bestuur aan.

De uitvoering van de Veenweidevisie staat voor de deur. Een samenwerking als deze vergroot de burgerparticipatie en de betrokkenheid van de inwoners van het veenweidegebied. Voor de leden van It Lege Midden, maar ook voor agrariërs die zijn aangesloten bij andere organisaties, bood deze verkenningsfase ruimte om te onderzoeken hoe ze – uitgaande van de doelstellingen van de veenweidevisie - rendabel kunnen boeren en hun bedrijf toekomstbestendig kunnen maken.

Werkgebied It Lege Midden met de onderliggende Agrarische Natuurverenigingen (ANV)

provinsje fryslân
provincie fryslân

It Lege Midden

Aldeboarn 30 juni 2017

It Lege Midden - www.itlegemidden.nl

Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn - www.beekdalkoningsdiep.nl

contactpersoon: Lenneke Büller | lb@lennekebuller.nl